

Mõnda Alfred Rosenbergi poliitilisest päevikust

Heino Arumäe*

Alfred Rosenbergi isikust, tema töökspidamistest ja praktilisest tegevusest on eri aegadel ja erineval kombel palju kirjutatud. Ühe põhjalikuma eluloo autor on Ernst Piper, kelle 2005. aastal ilmunud teos on veidi lühendatuna tõlgitud ka eesti keelde.¹ Rosenbergi bioograafid on enamasti esile tõstnud asjaolu, et tegemist oli natsionaalsotsialismi ideoloogi ja antisemitismi apostliga, kelle tööd rajasid tee holokaustini.²

Venekeelsetest käsitlustest on parim Igor Barinovi faktitruu uurimus „Alfred Rosenberg. Elu nagu müüt“.³ Muide, selles teoses on üllatava põhjalikkusega käsitletud Rosenbergi päritolu, tema noorusaega ja kujunemislugu. Rosenbergi välispoliitilist tegevust käsitlevatest töödest on jäänud väärikale kohale juba 1984. aastal ilmunud Soome ajaloolase Seppo Kuusisto rikkalikule allikmaterjalile tuginev monograafia.⁴ Ka Eestis on Alfred Rosenbergi tähelepanu pööratud, tema ideedele ja seostele Eestiga.⁵

Viimastel aastatel on Rosenbergi isik pärvinud taas suurt tähelepanu. Põhjuseks on asjaolu, et Rosenbergi päevik aastatest 1934–1944, mida Nürnbergi kohtuprotsessil peeti tema kuritegusid tõestavaks dokumendiks, kadus jäljetult 1949. aastal ja ilmus päevavalgele alles detsembris 2013. Päevikuga seotud segaduste peategelaseks oli juudi päritolu Saksa jurist Robert Kempner, kes 1930. aastate keskel ametist vallandati. Ta sõitis USA-sse, tegi Hitleri-vastase propagandaga karjääri ja sai Roosevelti nõunikuks. Nürnbergi protsessil oli ta USA peasüüdistaja asetäitja ja osales aktiivselt ka järgnevatel sõjakurjategijate üle peetavatel protsessidel. 1949. aastal toimetab Kempner oma koju hulga Saksa asutuste ja isikute originaaldokumente, kaasa arvatud Rosenbergi päevik. Järgnevatel aastakümnetel kujunes päeviku saatus keeruliseks, kuni see lõpuks USA politsei kaasabil ühelt eraisikult kätte saadi. Osava sulega ajakirjanik David Kinney koos FBI eksperdi Robert K. Wittmaniga on päevikust, Rosenbergist, Kempnerist ja paljust muust kokku miksinud põneva teose, mis 2017. aastal ilmus ka eesti keeles.⁶

Päeviku tekst anti Holokausti memoriaalmuuseumile (*United States Holocaust Memorial Museum*), see tõlgiti inglise keelde, täiendati lisade ja kommentaaridega ning avaldati trükis 2015. aastal.⁷ Samal aastal ilmus Frankfurdis ka saksakeelne väljaanne⁸ ja Moskvas

* Heino Arumäe (1928), ajaloolane, PhD.

¹ E. Piper. Alfred Rosenberg. Hitleri peaideoloog. Saksa keelest tõlkinud T. Huik. Tallinn: Tänapäev, 2007.

² S. Friedländer. Nazi Germany and the Jews. The Years of Persecution, 1933–1939. New York: Harper Collins, 1937; P. Longerich. Holocaust. The Nazi Persecution and Murder of the Jews. Oxford: Oxford University Press, 2010; V. Koop. Alfred Rosenberg. Der Wegbereiter des Holocaust. Eine Biographie. Köln Weimar Wien: Böhlau Verlag, 2016 jt.

³ I. Barinov. Al'fred Rosenberg. Žizn kak mif. Moskva, 2017.

⁴ S. Kuusisto. Alfred Rosenberg in der nationalsozialistischen Aussenpolitik 1933–1939. Studia Historica 15. SHS: Helsinki, 1984.

⁵ H. Käärik. Natsionaalsotsialismi enesetunnetusest. I. Alfred Rosenberg. – Vikerkaar 1992, nr. 9, lk. 42–52; K. Wilhelmson. Alfred Rosenberg ja Eesti. – Vikerkaar 2001, nr. 8/9, lk. 180–187.

⁶ R. K. Wittman, D. Kinney. Kurjuse päevik. Alfred Rosenberg ja kolmanda Reich'i varastatud saladused. Tallinn: Varrak, 2017.

⁷ The Political Diary of Alfred Rosenberg and the Onset of the Holocaust. Jürgen Mätthäus and Frank Bajohr. Rowman & Littlefield, 2015.

⁸ J. Matthäus, F. Bajohr /Hrsg./: Alfred Rosenberg. Die Tagebücher von 1934 bis 1944. Frankfurt a/M, 2015.

venekeelne tõlge.⁹ Tallinna raamatukogudes leidub inglisi- ja venekeelne variant. Näib nii, et venekeelses tõlkes on püütud täpsemini edasi anda autori väljenduslaadi ja sõnakasutust, samas ingliskeelne tõlge on üldsõnalisem.

Rosenbergi päeviku trükkitoimetajad ja mitmed selle kommenteerijad on rõhutanud, et tegemist on kurjuse päevikuga, mis kajastab selle autori antisemiitlikke tõekspidamisi. Holo-kaust on mitmel pool maailmas kuum teema ja teised hitlerlaste kuriteod kipuvad mõnikord jääma selle varju. Nii on ka Rosenbergi päevikuga. Selle tekstiga tutvudes selgub, et siin-seal tõepoolest viidatakse juutidele ja nende saatusega seotud küsimustele, kuid päeviku põhiline paatos peitub hoopiski muus, nimelt Saksamaa välispoliitikas. Rosenberg jagas Hitleri ja tema lähikaaslaste agressiivseid eesmärke ja leidis, et vana *Drang nach Osten*'i poliitika järgimine kindlustab Saksamaa julgeoleku, laiendab sakslaste eluruumi ning lahendab suureneva elanikkonna toitlustusprobleemid. Rosenbergi kaalutluste kohaselt oli aktiivsel idapoliitikal veel üks lisaväärtus: see tähendas tema meelest juutidega lahutamatu seotud Nõukogude Liidu kui kommunismikolde hävitamist ja selle territooriumi põhjalikku ümberkorraldamist. Et kõik need Rosenbergi päevikus hästi kajastuvad plaanid puudutasid vahetult ka Eestit ja eestlastele kavandatud saatust, on põhjust mõne reaga meenutada Rosenbergi elulugu ja tema tõekspidamiste kujunemist ning lähemalt vaadelda, millised tema fantastikamaailma kuuluvad plaanid õieti olid. (Järgnevas ei ole päevikutsitaate lehekülgede järgi viidatud, seda asendab päevikus leiduv kuupäev tekstis.)

Noorus ja ideeline kujunemine

Alfred Rosenberg sündis Tallinnas 12. jaanuaril 1893, vana kalendri järgi 31. detsembril 1892. Tema isapoolne kaugem esivanem saabus 17. sajandi lõpul Pärnusse. Alfredi vanaisa, kingseppmeister, tuli Tallinna Läti aladelt, isa Woldemar Wilhelm Rosenberg oli ühe Saksa firma esindaja. Ema Elfriede Luise Caroline Siré esivanemad olid pärit Lõuna-Prantsusmaalt kalvinistlikust perekonnast ja olid usulise tagakiusamise tõttu sunnitud 17. sajandi teisel poolel emigreeruma Preisimaale ning hiljem siirdusid praeguse Läti alale. Alfredi esivanemate seas oli mitme rahva esindajaid, kaasa arvatud venelane, lätlane ja eestlane. Ema suri peagi pärast Alfredi sündi, ka isa suri varakult. Poisi eest hoolitses perekond Siré ja tädid Lydia Henriette asendas armastavat ema. Alfred õppis tookord Peetri nime kandnud Tallinna reaalkoolis, kus paistis silma võimeka joonistaja ja maalijana. Koolivennad, näiteks Oskar Angelus, on noormeest iseloomustanud hästi eesti keelt oskava hea õpilase ja toreda kamraadina.¹⁰ Paljude tolleaegsete reaalkooli õpilaste mälestustest selgub, et koolikaaslaste sõbralikku läbisaamist ei takistanud nende erinev rahvus, sootuks erinev sotsiaalne päritolu ega ka kardinaalsed pöörded ühiskonnas, nagu revolutsiooniline 1917. aasta ja järgnev Saksa okupatsioon. Alates 1910. aastast õppis Rosenberg Riia Polütehnilises Instituudis arhitektuuri. 1915. aastal evakueeriti instituut Moskvasse, kus Rosenberg elas üle revolutsioonilise 1917. aasta ja kaitses diplomitöö 1918. aasta algul. Ta pöördus kohe tagasi Tallinna, kus töötas kooliõpetajana. Rosenberg oli 1915. aastal abiellunud eestlanna Hilda Elfriede Leesmanniga, kelle isa, jõukas kalatööstur, turustas edukalt nii Venemaal kui ka Euroopas Tallinna kilu. Hilda oli õppinud Tallinna saksakeelsetes koolides, sõitis hariduse täiendamiseks Genfi ja sealt suundus peagi Pariisi tantsu õppima. Sõjaaegse Moskva rasketes oludes haigestus Hilda tuberkuloosi, viibis hiljem erinevates sanatooriumides ja abielu lahutati 1923. aastal. Üheks lahutuse põhjuseks olevat olnud Hilda vastumeelsus Alfredi natsionaalsotsialistlike tõekspidamiste suhtes,¹¹ kuid

⁹ Poliitšeskij dnevnik Al'freda Rozenberga, 1934–1944 gg. Moskva, 2015.

¹⁰ O. Angelus. Tuhande valitseja maa. Mälestusi Saksa okupatsiooni ajast. Tallinn: Olion, 1995, lk. 21–23.

¹¹ Lähemalt: H. Reinart. Natside ühe olulisima ideoloogi Alfred Rosenbergi esimene naine, tallinlanna Hilda, jättis mehe Hitleri-vaimustuse tõttu maha. – Võrguteavik.

lahku mindi siiski sõpradena. Hilda suri 1928. aastal. Rosenberg abiellus uuesti 1925. aastal, poeg suri kohe pärast sündi, tütar Irene sündis 1930. aastal.

Alfred Rosenberg oli Moskvast üle elanud oktoobripöörde, kogenud sellega kaasnenud anarhiat ning bolševike vägivaldat. Temast sai veendunud antikommunist, kes kogu oma järgnevas elus seostas kommunismi teooria ja praktika juutidega. 30. novembril 1918 pidas ta Tallinnas mustpeade majas ettekande marksismist ja juutidest, sõitis järgneval päeval koos lahkuvate Saksa sõjaväelastega Berliini ning peagi sealt edasi Münchenisse. Eialgu ei leidnud Rosenberg revolutsioonimeelses linnas tööd, kuid õnneks – või pigem õnnetuseks – kohtus literaadi ja kirjastaja Dietrich Eckartiga, kellele kuulus oluline roll natsionaalsotsialistlike töökspidamiste levitamisel. Tema kirjastus ostis ühe aastakümneid tagasi asutatud ajalehe ja kujundas selle ümber NSDAP häälekandjaks nimega Völkischer Beobachter. Rosenbergist kujunes Eckarti kaastööline, ta

Alfred Rosenberg Reaalkoolis 1909. Repro

vaimustus Hitleri isikust, tegi NSDAP-s kiiresti karjääri ning sai 1923. aastal partei häälekandja peatoimetajaks. Rosenbergist kujunes nobeda sulega literaat, kes jõudis kirjutada hulga brošüüre ja hiljem ka toekamaid teoseid – rohkem kui Hitler ja teised tema lähedased isikud kokku. Tänu kunagise Riigiraamatukogu tähelepanelikkusele on need meie Rahvusraamatukogus olemas. Rosenbergi esimene trükis ilmunud töö kannab pealkirja „Juutide jälg aegade muutudes“, järgnesid „Juutide bolševism“ ja „Katk Venemaal“.¹²

Autor väitis, et juutide osatähtsus nii Saksamaal kui ka mujal on eaproportsionaalselt suur. Mõnes riigis nad juba domineerivad, taotlevad maailma valitsemist ja Nõukogude Venemaal on võim nende käes. Rosenberg nõudis, et Saksamaal ei tohi juutidel olla sakslastega võrdseid õigusi poliitilises elus, nad ei tohi teenida avalikes asutustes ega sõjaväes, ei tohi olla kooliõpetajad ega õppejõud, juhtida kultuuriasutusi jne. Rosenberg rõhutas juutide ja bolševismi seost ja toonitas, et Nõukogude Venemaa kujutab endast ohtu nii Saksamaale kui ka kogu Euroopale. Saksamaale olevat jäänud ainult kaks võimalust: kas allakäik või riigi põhjalik ümberkorraldamine uutal alustel. Ees seisvat Saksamaa juhitud vana Euroopa võitlus juutliku bolševismi vastu. Lisaks soovendas Rosenberg üles vanad väljamõeldised Siioni tarkade protokollist¹³ ja vabamüürlaste kuritegelikest kavatsustest¹⁴.

Teise Rosenbergi lemmikteema – välispoliitika – osas ilmnevad tema töökspidamised kõigepealt 1927. aastal ilmunud teoses „Saksa välispoliitika tulevikutee“.¹⁵ Torkab silma, et Rosenberg oli täiesti ühel meelel Hitleri „Mein Kampf“i seisukohtadega, et Saksamaa vajab uut eluruumi ja seda tuleb hankida Ida-Euroopast. Ja selleks, et sakslaste asustusala ulatuks

¹² A. Rosenberg. Der Spur des Juden im Wandel der Zeiten. München, 1920; A. Rosenberg. Der jüdische Bolševismus. München, 1921; A. Rosenberg. Pest in Russland. München, 1922.

¹³ A. Rosenberg. Die Protokolle der Weisen und die jüdische Weltpolitik. München, 1923.

¹⁴ A. Rosenberg. Das Verbrechen der Freimaurerei, Judentum, Jesuitismus, Deutsches Christentum. München, 1921.

¹⁵ A. Rosenberg. Der Zukunftsweg einer deutschen Aussenpolitik. München, 1927.

Narva jõeni, on Poola riigi likvideerimine hädavajalik. Tõsi küll, 1930. aastatel, seoses Nõukogude Liidu tugevnemisega, pidas Rosenberg Poolat oluliseks bolševismivastaseks bastioniks. Samas juhiti tähelepanu Ukraina ja Venemaa sajandeid kestnud vastuoludele ning rõhutati Berliini-Kiievi liidu vajadust. Sellise liidu loomise eelduseks oli mõistagi Nõukogude võimu kukutamine Ukrainas. Rosenberg loetles tegureid, mille mõjul ka Suurbritannia ja Itaalia peaksid Saksamaa liitlasteks saama, kuna Prantsusmaad peeti lepitamatuks vaenlaseks.

Rosenbergi tõekspidamised ning sise- ja välispoliitilised eesmärgid kajastuvad ka tema arvukates ajaleheartiklites ja kõnedes, mis on publitseeritud mitmes väljaandes.¹⁶

Teadagi on Alfred Rosenbergi peateoseks 1930. aastal ilmunud „20. sajandi müüt“,¹⁷ mille tõlkimine eesti keelde osutus nii komplitseeritud ülesandeks, et tõlkija ja teose väljaandja pole isegi oma täisnime avaldanud.¹⁸

Rosenbergi teose põhisisuks on natsionaalsotsialistliku õpetuse ühe nurgakivi, rassiteooria põhjendamine. Autor on lähtunud veendumusest, et inimkonna ajaloo jooksul on erinevad rassid olnud n.-ö. erineva kvaliteediga, seega erineva maailmatunnetuse ja ellusuhtumise ning eriti erineva loomisvõimega. Selle „teooria“ põhjendamiseks on esitatud uus tsivilisatsiooni arengu kontseptsioon, nimelt: muistse tsivilisatsiooni loojateks alates Indiast kuni Egiptuseni ja edasi Kreeta, Kreeka ja Roomani ei olnud kohalik püselanikkond, vaid põhja poolt sisse rännanud aarja (aaria) rass. Tõsi küll, Rosenberg nimetab aarialasi tavaliselt põhjarassiks. Küsimusele, kust need kõrgkultuuri toojad ja loojad välja ilmusid, autor vastust ei anna, kuid viitab, et tegemist võis olla Atlantise asukatega. Põhjarassi kõige ehedamateks esindajateks olevat germaanlased, blondid ja sinisilmsed inimesed, kes hindavat selliseid omadusi nagu au, vabadus, kohusetunne ja kangelasmeel. Teguritena, mille mõjul rassitunnused sajandite vältel põlvest põlve edasi kantakse, nimetab Rosenberg *Blut*, *Seele* ja *Gedanke*, seega veri, hing ja idee või mõte. Hitler pidas kõige tähtsamaks verd ja kinnitas „*Mein Kampf*is“, et võrreldes verepuhtusega on kõik muu naeruväärselt tühine, kuid Rosenberg jõudis oma aruteludes ikka mõistetereni *Seele* ja *Gedanke*. Nii Hitler kui ka Rosenberg pidasid põhjarassi antipoodiks juute ja juutlust. Rosenberg rõhutab oma raamatus eriti asjaolu, et juba Piibli aegadest peale on juudid arvanud end kutsutuks ja seatuks saavutama juhtivat rolli kogu maailmas. Juudid pidavat end valitud rahvaks, kes igasugusest tagakiusamisest hoolimata on palju saavutanud. Teiste rahvaste seas parasiitidena elades olevat nad alati kohanenud erinevate rahvaste ja erinevate oludega, saavutanud majandusliku jõukuse ja tõusnud eriti kaubanduses, panganduses ja börsidel lausa juhtivale kohale. Rosenberg rõhutab, et majanduslike tegurite mõjul on juudid suutnud mõne riigi, eriti Prantsusmaa ja USA, poliitikat oluliselt mõjutada ja edasiseks eesmärgiks on *Weltherrschaft* – maailmavalitsemine. Teiselt poolt on nad ka kapitalismile vastandlikus süsteemis, s. o. Nõukogude Liidus, selle kommunistlikus parteis ja kogu maailma revolutsioonilises liikumises tõusnud juhtivale kohale. Rosenberg kutsub oma teoses üles võitlema juutide mõju vastu, sest neil on suur süü ka Saksamaa allakäigus ning edaspidi läheb olukord veel halvemaks.

Rassiteooria ja antisemitismi kõrval on „20. sajandi müüdis“ vaatluse alla võetud palju muidki küsimusi alates uuest riigikorrast ja kirikust kuni abieluni välja. Rosenbergile ei meeldinud monarhism, veel vähem pidas ta lugu parlamentlikust vabariigist ja soovitas uue riigisüsteemi luua vanade orduaegade eeskujul. Riigi eesotsas pidi seisma rahva poolt valitud

¹⁶ A. Rosenberg. *Der Zukunftsweg einer deutschen Aussenpolitik*. München, 1927; A. Rosenberg. *Blut und Ehre. Ein Kampf für deutsche Wiedergeburt. Reden und Aufsätze von 1919–1933*. München, 1934; A. Rosenberg. *Gestaltung der Idee. Blut und Ehre. Bd. 2. Reden und Aufsätze von 1933–1935*. München, 1934; A. Rosenberg. *Kampf um die Macht. Aufsätze von 1921–1932*. München, 1937 jt.

¹⁷ A. Rosenberg. *Der Mythos des 20. Jahrhunderts. Eine Wertung der seelisch-geistigen Gestaltenkämpfe unserer Zeit*. München, 1930.

¹⁸ A. Rosenberg. *XX sajandi müüt*. Hinnang vaimne-intellektuaalsele võitlusele meie aja kujundis. Andres, 2017.

tugev füürer, kes toetub ühelt poolt natsionaalsotsialistlikule parteile ja teiselt poolt seadusandlikule kogule, mis moodustatakse silmapaistvatest kodanikest. Rosenberg oli konfliktis ka kirikuga, nii luterlaste kui ka katoliiklastega, ning on väidetud, et ta püüdis natsionaalsotsialismist kujundada uut religiooni.

Karjäär

Pärast Hitleri võimuletulekut tegid tema lähemad võitluskaaslased suurt karjääri ja Rosenberg nimetati 31. mail 1933 moodustatud NSDAP Välispoliitilise Ameti – *Das Aussenpolitische Amt der NSDAP* (APA) – juhiks. Asi oli nii, et esialgu polnud Hitleri ja tema partei mõju kõigis riigiasutustes sugugi ainumäärav, sageli oli tunda opositsiooni ja seetõttu loodi ametlike asutuste kõrvale parteilisi paralleelstruktuure. Tookordseid olusid iseloomustab fakt, et isegi ministrid rääkisid Saksa välispoliitika kohta erinevat juttu. Näiteks Hitler esialgu varjas valitsuse agressiivseid kavatsusi, esines välismaalastega kohtudes lausa rahuingli osas ja tunnistas Goebbelsile, et tema välispoliitiliste eesmärkide avaldamine „*Mein Kampf*is“ oli suur viga. Samal ajal näiteks majandusminister Alfred Hugenberg kõneles avalikult, et Saksamaal on hädavajalik saada uut eluruumi Ida-Euroopas. Sellistes oludes oli Rosenbergi ja tema ametkonna kõige olulisem eesmärk Saksamaa maine ja mõjukuse tõstmine, anti-kommunistlike loosungite kattevarjus mõttekaaslaste ja liitlaste otsimine kogu maailmas ning natsionaalsotsialistliku maailmavaate põhjendamine ja õigustamine. Ka Rosenbergi välispoliitilistesse avaldustesse ilmusid uued teemad. Ta vältis konflikte õhutavaid avaldusi ja esines Euroopa ühtsuse eest võitlejana, kusjuures eriti tähelepanev oli soovitus arendada nelja suurriigi – Inglismaa, Prantsusmaa, Itaalia ja Saksamaa – koostööd. Rosenbergi kõnedes ning artiklites tõsteti esile mõiste *europäische Gedanke*, s. o. Euroopa idee. Ta toonitas, et sellel ideel on sügavad juured ning et rahvaste ja riikide erinevused ei tohi olla takistuseks Euroopa ühinemisele. Rosenbergi arutlused kõlaksid üsna tänapäevastena, kui ta poleks hinnanud natsionalismi kui omaette väärtust ning soovinud selle erinevaid ilminguid viia ühise nimetaja alla. Ta toonitas, et natsionaalsotsialistlik liikumine pole väiklane ning kunagi ei unustata, et Euroopa on vana ja väärikas ning suure kultuuri ja hiilgava minevikuga kontinent. Saksamaa missiooniks olevat olla kaitsevalliks bolševismi vastu ning rassiteooria ei tähendavat teiste rahvaste alavääristamist. Saksamaa dünaamika olevat esialgu suunatud sisepoliitilistele ümberkorraldustele ning välispoliitikas tegeldakse sõprade ja liitlaste otsimisega.¹⁹ Hiljem ilmus Rosenbergi retoorikasse hoopis sõjakamaid toone.

1934. aasta maikuu asus Rosenberg pärast 15 aastat kestnud pausi taas päevikut pidama. 14. mail tehtud esimeses sissekandes on märgitud, et käesoleval momendil tunneb ta kõige rohkem huvi kahe küsimuse vastu: võitlus Inglismaa pärast ja meie maailmavaate kaitsmine kõikide vaenlaste vastu. Väljendiga „võitlus Inglismaa pärast“ fikseeris Rosenberg nii iseenda kui ka Hitleri ühe tookord olulise välispoliitilise eesmärgi: arendada Saksa-Briti suhteid nii kaugele, et Inglismaast saaks Saksamaa liitlane. Rosenberg lähtus ühelt poolt rassiteoreetilistest kaalutlustest, ta pidas inglasi põhjarassi esindajateks ning vere poolest germaanlaste järeltulijateks. Teiselt poolt pidas ta silmas praktilisi poliitilisi kogemusi, sest Londoni valitsusringkondades suhtuti Saksamaasse hoopis heatahtlikumalt kui Pariisis. Briti-Prantsuse rivaliteet olulistes välispoliitilistes küsimustes oli üsna terav, konservatiivide suhtumine Nõukogude Liitu oli vaenulik jne.

Ometi kukkus Rosenbergi initsiatiiv läbi. Londoni kõrgemas seltskonnas ja mõnes ametiasutuses leiti mõttekaaslast, kuid see kõik oli tühine ning Briti avalikku arvamust ei suudetud oluliselt mõjutada. Selles võis veenduda ka Rosenberg ise. 1933. aasta maikuu Londonit külastades tuli tal tõdeda, et laiade hulkade suhtumine Saksamaasse on külm või vaenulik.

¹⁹ A. Rosenberg. *Krisis und Neubau Europas*. Berlin, 1934.

Peaministriga kohtuda ei õnnestunud, välisminister tegi etteheiteid juutide tagakiusamise pärast ning sõjaminister mõistis Saksamaa relvastumispüüded hukka. Saatuse ironiana näis Rosenbergil, et tal tekkisid sõbrad lennundusministeeriumis, mille kõrge ametnik Frederick William Winterbotham käis korduvalt Berliinis ja tõi kord kaasa isegi uuetüübilise lennukimootori. Tegelikult töötas too „sõber“ salaluures ja tema eesmärgiks oli Berliini võimude välispoliitiliste eesmärkide väljaselgitamine.²⁰ Teise maailmasõja eel oli Hitleri ja Rosenbergi suhtumine Inglismaasse põhilikult muutunud. Rahvusvahelisel areenil arendati Briti-vastast propagandat ja otsiti liitlasi, näiteks ka Saudi Araabias ja mujal.

Üks Rosenbergi kinnisideid oli *nordische Gedanke* – Põhjala idee. Tä lähtus kaalutlusest, et skandinaavilased on germaani päritolu, seega aarialased, ja Saksamaa koostöö nendega on loomulik või isegi paratamatu. Tõsi küll, ühe Põhjala riigi elanikud – soomlased – polnud germaanlased, kuid neil oli Berliini võimumeeste silmis teisi positiivseid omadusi, kõigepealt kindel Nõukogude-vastane hoiak. Rosenberg ja tema mõttekaaslased olid seisukohal, et Skandinaavia riikidele kuulub oluline roll Saksamaa põhjatiiva kaitsmisel ning ka Nõukogude-vastase rinde loomisel ja seetõttu peeti Saksa-Skandinaavia liitu ihaldusväärseks eesmärgiks. Oma eesmärkide saavutamiseks püüdis Rosenberg ja tema juhitud APA ära kasutada 1921. aastal Lübeckis loodud Põhjaühingut (*Nordische Gesellschaft*). Selle üsna esindusliku organisatsiooni eesmärgiks oli küll majanduslike ja kultuurisidemete arendamine, kuid 1933. aastal võtsid natsionaalsotsialistid ühingu üle ja muutsid selle oma poliitika tööriistaks. Seppo Kuusisto on nii Põhjaühingu kui ka APA tegevust põhilikult käsitletud ja jõudnud järeldusele, et nende jõupingutuste tulemused olid kesised ning Skandinaavias ja Soomes ei õnnestunud Saksa mõju kehtestada. Oluline mõttekaaslane leiti vaid Norras Vidgun Quislingi ja tema partei Nasjonal Samlingi näol. Soomes leidis küll Saksamaa suhtes positiivselt meelestatud isikuid, ringkondi ja organisatsioone, kuid Rosenbergi eesmärk muuta Soome Saksamaa liitlaseks jäi vaid unistuseks.²¹ APA septsused olid mõneti edukamad Rumeenias ja Ungaris, kus teatud isikud pooldasid koostööd Berliiniga ning sõjas Nõukogude Liidu vastu osutasid Saksamaa liitlasteks. Rosenbergi ametkonnal olid tihedad sidemed rahvuslikult ja antikommunistlikult meelestatud Ukraina emigrantidega.

Mis Balti riikidesse puutub, siis esitas Rosenberg ühes kõnes nende kohta järgneva põhimõttelise hinnangu: kuigi eestlased, lätlased ja leedulased on Saksamaa kohta mõndagi halba öelnud ning ka halvasti käitunud, on ajalooline tõsiasi, et nad 1917/18. aastal pöördusid näoga Euroopa poole. Meie aeg pole veel suuteline seda fakti õigesti hindama, kuid tulevikus tunnustatakse asjaolu, et need riigid otse Nõukogude Liidu piiril on kaitsnud Euroopat bolševismiohu vastu. Nad on muutunud tammiks, mille taga möllavad bolševismilained.²² Rosenbergil oli APA juhina kõige rohkem tegemist Leeduga. Leedu-Saksa segaste suhete peapõhjuseks oli Berliinist õhutatud natsionaalsotsialistide mõju kasv Memeli/Klaipėda piirkonna sakslastest elanike seas ja Leedu võimude esialgu karmid abinõud separatistlike tendentsidega võitlemisel. Ka Ulmanise režiimi loosungi – loome lätlaste Läti! – all teostatav baltisakslaste majandusliku ja ühiskondlik-poliitilise tegevuse piiramine põhjustas Berliini võimude meelepaha. APA ja NSDAP-ga seotud organisatsioonid leidsid Läti üsna arvukate baltisakslaste seas pooldajaid. Seevastu Eesti-Saksa suhted arenesid põhijoontes normaalselt. Rosenbergi ametkond Eestile suuremat tähelepanu ei pööranud, küll aga tegid seda mõned teised natsionaalsotsialistlikud organisatsioonid. APA toetas väiksemate summadega mõnda baltisakslaste asutust ja organisatsiooni. Eks Hitleri jüngreid leidis siingi. Tuntuim oli kohalik füürer – erurittmeister Victor von zur Mühlen, rahvussotsialismi propageerija baltisakslaste seas. Ta astus Münchenis 1927. aastal NSDAP liikmeks ja kohtus 1929. aastal Rosenbergi

²⁰ E. Piper. Alfred Rosenberg, lk. 189–195.

²¹ S. Kuusisto. Alfred Rosenberg in der nationalsozialistischen Aussenpolitik 1933–1939, lk. 295–351.

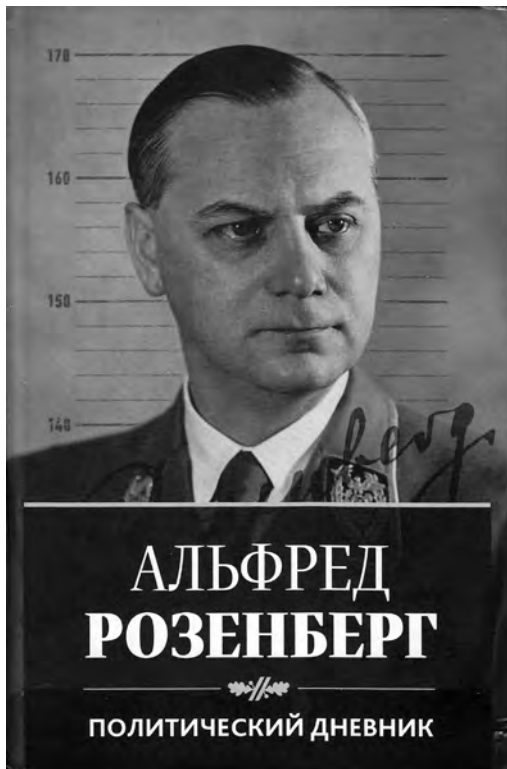
²² A. Rosenberg. Europa und sein Todfeind. Vier Reden über das bolschewistische Problem. München, 1938, lk. 8.

vahendusel ka Hitleriga. Tema lähedasemaks kaaslasel oli Pikva mõisahärra Ernst Tuurmann (ka Thurmann), kes astus 1931. aastal natsiparteisse. APA-ga oli seotud ka seikleja ja mitme riigi agent Hermann Kromel, aga hiljem ka Hjalmar Mäe ning teisedki isikud.

Alfred Rosenbergi märgatav roll hitlerlikus hierarhias ei kestnud kaua. Tegevusega välispoliitilisel areenil ta edu ei saavutanud. Pealegi oli Hitleri meel muutlik ja Rosenberg kaotas tema soosingu. Nii Eesti esindajad kui ka teised Berliinis resideerunud diplomaadid informeerisid oma valitsust, et Rosenberg ja tema APA on rahvussotsialistlikes võimustruktuurides tagaplaanile jäänud. Saadik Friedrich Akel teatas 1935. aasta algul Eesti välisministeeriumile, et Rosenberg on tühine fraasöör, kelle viidatel Baltikumi ja muu maailma suhtes pole erilist tähtsust ning Saksa välisministeeriumis ei võeta teda tõsiselt. Hitleri lemmikuks välispoliitika valdkonnas kujunes Joachim von Ribbentrop, kelle tarbeks Riigikantselei juurde aprillis 1934 moodustati *Büro Ribbentrop*, hilisema nimetusega *Dienststelle Ribbentrop*. Augustis 1936 nimetati Ribbentrop suursaadikuks

Londonis ning veebruaris 1938 sai ta Rosenbergi suureks meelepahaks välisministriks. Näib, et Rosenbergi Euroopa idee polnud tühi fraas, vaid esialgu ta tõepoolest taotles antikommunistlikel eesmärkidel Euroopa konsolideerimist ja suurriikide vastuolude nõrgenemist, kuid see oli lootusetu üritus. Kogu natsionaalsotsialistlik poliitika oli Euroopale enamasti vastuvõetamatu ja ka Rosenbergi isikut peeti tema varasemate avalduste põhjal ebausaldusväärseks.

Rosenbergi suhtumine Hitleri-Stalini pakti oli negatiivne ja hinnang Hitleri sõjakursile üsna kõhklev. 22. augustil 1939 märkis ta oma päevikusse, et Ribbentropi lend Moskvasse oli moraalne alandus, ja 25. augustil lisas juurde, et sõlmitud pakt võib kujuneda ohuks natsionaalsotsialismile. Ta püstitas küsimused: kas selline samm oli vältimatu? Kas Poola küsimus tuleb lahendada just nüüd ja sellisel kombel? Päevikus puuduvad sissekanded alates 26. augustist kuni 24. septembrini. Asi oli selles, et Rosenberg kannatas kroonilise liigesepõletiku käes ja sõja või rahu küsimuse lõpliku otsustamise ajal ta Hitleri lähikonnas ei viibinud. 24. septembril tegi ta päevikusse tagantjärele märkmeid vahepeal juhtunu kohta. 1. septembril oli ta longates läinud Riigipäeva hoonesse ja kuulnud Göringilt: eelneval ööl oli Göring lõvina võidelnud selle eest, et Hitler kallaletungiga Poolale ei kiirustaks ja Mussolini pakutud lahenduse otsimiseks läbirääkimisi peaks. Rosenberg märkis kõigepealt iseennast silmas pidades resigneerunult, et otsuste langetamisel ei osale enam Hitleri vanad võitluskaaslased, vaid teised füürierit ümbritsevad inimesed. Ta tunnistas, et ei suuda äsja toimunud sündmustele objektiivset hinnangut anda, ja püstitas taas murelikke küsimusi: kas me tõesti uskusime, et Inglismaa ei astu sõtta? Kui suured on meie toormevarud? Rosenbergi hinnang olukorrale kõlas nii: vastutust kõige toimunu eest kannab füürier ja tema kõrval Göring, aga ka – nagu

Alfred Rosenbergi päeviku venekeelne väljaanne, Moskva, 2015.

maailmaajaloo ironia – Ribbentropi formaati isik. Rosenberg tunnistas otsesõnu, et tegemist on järeelmittega, mis tulenevad juhiprintsiibile rajatud riigi olemusest. 24. septembril tegi Rosenberg päevikusse veel ühe paljutähendava märkuse: kui venelased nüüd Baltimaadesse lähevad, on Läänemeri strateegilises mõttes meile kadunud. 5. oktoobril lisandus mäрге: Moskva on strateegilises mõttes uskumatul kombel edasi liikunud ja kindlustanud oma positsiooni Baltikumis. Esialgu tugipunktides, seejärel igal pool.²³ Ettenägelik arvamus!

Pärast Prantsusmaa kapituleerumist 1940. aasta suvel sai Rosenberg Hitlerilt uue ülesande, juuli algul nimetati ta asutuse juhiks, mis kandis nimetust *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg* (ERR). Selle operatiivstaabi ülesandeks oli kõigepealt juutidele ja vabamüürlastele kuuluvate dokumentide, raamatukogude ja kunstivarade konfiskeerimine ning Saksamaale toimetamine, kuid peagi ERR haare laienes ja teoks sai suurejooneline kultuuri- ja kunstivarade röövimine. Kui sõja ajal Saksa linnaelanikud liitlaste õhurünnakute tulemusena massiliselt oma maise vara kaotasid, hankis Rosenbergi operatiivstaap neile Prantsusmaalt ja mujalt suurel hulgal mööblit.

Üürike tähetund

Rosenbergi uus esiletõus Hitlerit ümbritsevas ladvikus toimus 1941. aasta kevadel, kui Barbarossa plaani väljatöötamisega jõuti lõpusirgele. 2. aprillil on päevikusse kantud Rosenbergi ja Hitleri arutelu kõige selle üle, milline peaks olema Saksamaa poliitika okupeeritud NSV Liidu aladel. Rosenberg juhtis Hitleri tähelepanu rassilistele ja ajaloolistele teguritele „Balti provintsidest“, Ukraina võitlusele Moskva, vajadusele luua majandussuhted Kaukaasiaga jne. Lõpuks Hitler kinnitas: kõikide Venemaaga seotud probleemide lahendamiseks kavatsen luua büroo ja Teie peate seda juhtima. Koostage direktiivid kõikide eualade kohta ja te saate selleks vajaliku raha. Rosenberg oli selle küsimuse arutamiseks juba ettevalmistusi teinud ja esitas Hitlerile oma kava. Nõukogude Liidu territoorium tuli jagada Suur-Venemaaks, Ukrainaks, Valgeveneks, Baltimaadeks, Doni piirkonnaks, Kaukaasiaks ja Turkestaniks. Suur-Venemaa puhul nähti ette ulatuslik majanduslik ekspuuteerimine, „liigsete“ varade, masinate, transpordivahendite jm. konfiskeerimine, aga ka suurte Vene alade ühendamine Valgevene, Ukraina ja Doni piirkonnaga. Samas dokumendis on juttu ka Rosenbergi kavade olulisest koostisosast, nimelt elanike ümberpaigutamisest – nähti ette Valgevenest ja Ukrainast „ebasobiva elemendi“ ümberasustamine Vene aladele. Kuid kõnesolev Rosenbergi märkukiri sisaldab veel mõndagi huvitavat, mis päevikus ei kajastu. See dokument esitati omal ajal Nürnbergi tribunalile ja on kohtumaterjalide köidetes ka publitseeritud. Nimelt püstitas Rosenberg küsimuse Eesti, Läti ja Leedu muutmises Saksa asustusalaaks, kusjuures kohalikud rassiliselt kõige kõlblikumad elemendid saksastatakse. Põhiline oli siiski saksa maaelanikkonna suurearvuline ümberasustamine, kusjuures Rosenberg soovitas selleks kasutada ka Volga piirkonnas elavaid sakslasi. Samas tehti veel üks huvitav ettepanek – tuleks mõelda taanlaste, norralaste, hollandlaste ning pärast sõja võidukat lõppu ka inglaste ümberasustamisele Baltimaadele ning seejärel võiks ühe või paari põlvkonna vältel Eesti, Läti ja Leedu liita uue saksastunud maana Saksamaa põhiterritooriumiga.²⁴

Rosenberg oli Hitlerilt saadud suure ülesande puhul ülimalt rõõmus, kuid tegemist oli saladusega, mida võis avaldada üksnes päevikule: „Ma ei saa kellelegi selgitada oma tundeid. Niisiis, 20 aastat bolševismivastast tööd peab tooma poliitilisi tulemusi ja, miks ka mitte, minema maailma ajalukku ... Miljonid ... ja nende saatus antakse minu kätte.“ Rosenberg unistas Saksamaa hiilgavast tulevikust ja lisas: „Kui ka kunagi hiljem teised [s. o. teised rah-

²³ Političeskij dnevnik Al'freda Rozenberga.

²⁴ Njurnbergschij process nad glavnyimi nemeckimi voennymi prestupnikami. Sbornik materialov v trex tomach. T. 3. Moskva, 1966, lk. 128–129.

vad] nende vajalike abinõude elluviimist neavad [– –], mis tähtsust sel on, kui tulevane suur Saksamaa neid lähema tuleviku tegusid õnnistab.“²⁵

21. aprillil 1941 sai Rosenberg kõlava ametinimetuse *Beauftragter des Führers für die zentrale Bearbeitung der Fragen des osteuropäischen Raumes*, niisiis füüreri volinik Ida-Euroopa ruumiga seotud küsimuste keskseks läbitöötamiseks. Rosenberg töötas vaimustusega oma suure ülesande kallal ja esitas järgnevatel nädalatel uusi kaalutlusi idaalade ümberkorraldamiseks. 6. mail on päevikusse märgitud: tuleb luua kolm uut riiklikku moodustist ning lisaks tegeleda Vene probleemiga. Kavandatavad „riigid“ pidid olema Balti riike haarav *Baltenland*, ka *Balten-Land*, mis peagi tema ettepanekul nimetati *Ostland*’iks, Ukraina ja Taga-Kaukaasia föderatsioon. 1. juunil kirjutas Rosenberg taas päevikusse kolme riikliku moodustise loomisest ning neile lisanduvast Moskooviast, kusjuures viimast tuleb kõikide poliitiliste vahenditega ida poole suruda. Lühemat aega esines Rosenbergi kavades ka neljas riik, nimelt Suur-Soome. Asi oli selles, et Hitler oli vaimustuses soomlaste kangelaslikust võitlusest Talvesõja päevil ja pidas Soomet liitlaseks eelolevas sõjas Nõukogude Liiduga. Ta tundis hästi Soome juhtkonna soove Ida-Karjala ja Koola poolsaare suhtes ja tähendas, et soomlased võivad saada kogu Põhja-Venemaa. Hitler oli oma liitlaste suhtes suuremeelne ja oli valmis ka Rumeeniale loovutama tubli tüki Ukrainat.

8. maiga 1941 on dateeritud Rosenbergi kaalutlused tulevase *Ostland*’i riigikomissari ülesannete kohta. Kõigepealt märgiti, et Narva ja Tilsiti vahel asuv territoorium on alati olnud tihedates sidemetes sakslastega. Eesti, Läti, Leedu ja Valgevene riigikomissari eesmärk on luua Saksa protektoraat ja seejärel rassiliselt sobivate elementide germaniseerimise, germaani rahvaste konsolideerimise ja ebasobiva elemendi väljasaatmisega muuta see rajoon Suur-Saksa impeeriumi koostisosaks. Läänemeri peab muutuma Suur-Saksamaa kaitse all olevaks Saksa sisemereks. Valgevene kohta märgiti, et selle territooriumile saadetakse ebasoovitavad elemendid nii Eestist, Lätist ja Leedust kui ka *Wartheland*’ist.²⁶ Balti riikides peeti ebasobivaks elemendiks kõigepealt juute, *Wartheland*’is poolakaid. Teatavasti loodi *Wartheland* (*Warthegau*) Saksamaaga piirnevast Poola territooriumist ja selle saksastamiseks toimetati sinna ümberasustatud baltisakslased ja nende saatusekaaslased ka mujalt.

Rosenbergi päevikus puuduvad sissekanded 2. juunist kuni 19. juulini 1941, seega ei selgu tema isiklik suhtumine sõjategevuse algusesse Nõukogude Liidu vastu. Kuid paljud dokumendid kinnitavad, et ta oli Saksa vägede eelnevast edust pimestatud ega tundnud selliseid kõhklusid nagu 1939. aasta 1. septembri puhul. Näiteks 6. juuniga 1941 on dateeritud kõne kava, millega Rosenberg esines otse enne sõjakäigu algust, 20. juunil NSDAP, valitsuse ja sõjaväe esindajatele. Kava on publitseeritud Rosenbergi päeviku ingliskeelses väljaandes. Rosenberg väitis, et sõjaga lahendatakse kaks olulist ülesannet: esiteks kindlustatakse Saksamaa toitlustamine ja sõjamajanduse vajadused ning teiseks vabanetakse igaveseks ida poolt ähvardavast survest. *Ostraum*’is nähti ette ainult üks riik. Rosenberg on alla jooninud: „Eesmärk – vaba Ukraina riik.“ Valgevene pidi olema nagu mingi reservaat või tagavarapiirkond – *Ausweichstellung* – kuhu mujalt saadetakse ebasobiv element. Venemaa pidi endast kujutama Peterburi-Moskva-Uurali regiooni. *Baltenland*’i kohta on fikseeritud: need on kõige vanemad Saksa kolooniad ja nende elanikud on vere poolest mitmel moel germaanipärased. Nende tulevikuks on kõige tihedamad suhted Saksamaaga, germaniseerimine, koloniseerimine ja nende *Ausweichstellung* asub ida pool Peipsi järve.²⁷ 20. juulil 1941 kandis Rosenberg päevikusse neli päeva varem, 16. juulil toimunud kõrgetasemelise nõupidamise otsused. Hitler, Keitel, Rosenberg, Bormann ja riigikantselei juhataja Lammers täpsustasid Nõukogude Liidu okupeeritud piirkondades teostatava poliitika põhiseisukohti. Rosenberg pani suurel määral

²⁵ *Političeskij dnevnik Al’freda Rozenberga.*

²⁶ Samas, T. 1, lk. 212–213.

²⁷ *The Political Diary of Alfred Rosenberg and the Onset of the Holocaust*, lk. 249–253.

kirja: „1941. aasta 16. juuli läheb tõenäoliselt ajalukku kui otsustav päev: sellel päeval võeti *Führer*’i peakorteris vastu otsus Ida-Euroopa territooriumi jagamise, selle vormi, eesmärkide, juhtimise jne. kohta ja mind nimetati okupeeritud idaalade riigiministriks.“ Kuid Rosenberg vaikib sellest tõsiasiast, et Hitleri poolt fikseeritud seisukohad mõnes olulisel küsimuses erinesid tema kavadest ning seega oli ta kaotajaks jäänud. Hitler märkis nõupidamist avades, et lõplikku poliitilist otsust esialgu ei tehta ja idasõjakäiku kujutatakse kui ikestatud rahvaste vabastusretke bolševismist, mis toimub kogu Euroopa huvides. Järgnevalt esitas Rosenberg Hitleri soovil enda tõekspidamised, toonitades: kui me okupeeritud aladel teostame karmi ja kõikide rahvaste suhtes ühesugust poliitikat, siis on meil tegemist 120 miljoni vaenlasega. Kui me läheneme erinevatele rahvastele diferentseeritult, võime pooled neist muuta endi abilisteks. Rosenberg ei pidanud kõiki Nõukogude Liidu territooriumil elavaid rahvaid Saksamaa vastasteks, vaid arvestas, et kõigepealt Baltimaade, aga ka vähemalt osa Kaukaasia rahvastest ja ka ukrainlased on meelestatud antikommunistlikult ning oleksid valmis koostööks Saksamaaga. Rosenberg tõi näite: tuleb tõsta ukrainlaste rahvuslikku eneseteadvust, toetada ukraina keelt ja avada Kiievis Ukraina ülikool. Göring ütles vahele – meie vajame toiduaineid. Rosenberg oli arvamusel, et toiduaineid tuleb enam rekvireerida seal, kus elanikud pole meie liitlased. Rosenberg esitas eespool mainitud kava Nõukogude Liidu territooriumi tükeldamiseks ja haldamiseks ning kaardile joonistati haldusüksuste piirjooned. Hitler märkis kaardil isiklikult *Ostland*’i idapiiri kaugele itta, peaaegu Leningradini ja tähendas, et selle linna saatus on otsustatud ning sadama võivad soomlased endale võtta. Göringi ettepanekul tuli Belostoki piirkond liita Ida-Preisimaaga. Hitler kinnitas, et Galiitsia tuleb ühendada kindralkubermanguga, s. o. okupeeritud Poola territooriumiga, kus ukrainlaste olukord pidi olema parem kui poolakatel. Moldaavia ja osa Lõuna-Ukrainast kuni Odessani pidi minema Rumeeniale. Samas on Rosenberg päevikusse märkinud: „Kinnitati minu poolt juba varem tehtud ettepanek muuta Krimm Saksa bastioniks Musta mere ääres.“ Krimmiga tuli liita teatud osa Kagu-Ukrainast Dnepri jõe ääres. Rosenberg märkis küüniliselt: „Minu joonistuse kohaselt said ukrainlased nii tohutu suure territooriumi, et võisid vabalt midagi ka meile loovutada.“²⁸ Kaukaasias kavatseti luua föderatsioon, kusjuures Saksamaa pidi saama teatud territooriumile kontsessiooni võimalusega kasutada Bakuu naftapiirkonda.

Kõnesoleval nõupidamisel tegi üleskirjutusi ka NSDAP parteikantselei ülem ja Hitleri sekretär Martin Bormann ja need on osaliselt avaldatud Rosenbergi päeviku venekeelses väljaandes. Bormanni märkmete kohaselt Hitler väitis: „Soomlased soovivad saada Ida-Karjalat. Kuid seoses suurte niklivarudega peab Koola poolsaar minema Saksamaale. Kogu ettevaatusega tuleb ette valmistada Soome ühendamine liitlasriigina. Soomlased pretendeerivad Leningradi oblastile, füürer tahab pühkida Leningradi maapinnalt, et seejärel anda see soomlastele [– – –]“²⁹

Niisiis, Hitler loobus oma varasemast lubadusest anda Soomele kas või kogu Põhja-Venemaa. Teadagi erinesid Bormanni tõekspidamised Rosenbergi omadest ja seetõttu on ta Hitleri esinemistest valinud neid seisukohti, mis tema omadega sobisid. Hitler ei nõustunud Rosenbergi ühe olulisema väitega, et erinevaid rahvaid tuleb erinevalt kohelda, ja tegi panuse jõupoliitikale. Ta oli juba „*Mein Kampf*’is“ rõhutanud: üksnes vallutaja jõus peitub õigus. Bormann fikseeris Hitleri avalduse: „Kogu küsimus seisneb selles, et arukalt jagada tohutu pirukas, selleks, et seda esiteks haarata, teiseks valitseda ja kolmandaks eksploateerida.“³⁰ Hitler selgitas, et Rosenbergi püstitatud korra säilitamise küsimus tuleb lahendada jõuliselt, parim meetod on maha lasta kõik, kes viltu vaatavad. Ta soovitas Göringil ja Keitelil varustada politseiõude tankide ja vajadusel isegi pommitajatega. Keitel lisas omalt poolt: elanikud peavad teadma, et kõik allumatud lastakse maha ja rahvas kannab vastutust korra rikkumise

²⁸ Političeskij dnevnik Al’freda Rozenberga.

²⁹ Samas, lk. 315.

³⁰ Samas.

eest. Mõistagi ei leidnud heakskiitu ka teine Rosenbergi oluline ettepanek – luua vastukaaluks Venemaale küllalt tugev Ukraina riik. Bormanni märkmete kohaselt Hitler rõhutas: lääne pool Uurali mäestikku ei tohi tekkida sõdida suutvat riiki. Peab olema raudseks seaduseks, et peale sakslaste ei tohi keegi relvi kanda. Esialgu oleks lihtne mõni rahvas relvastada, kuid see oleks viga, sest ühel ilusal päeval pööratakse relvad meie vastu. Slaavlased, tšehhid, kasakad ega ukrainlased ei tohi relva kanda. Järgneval päeval, 21. juulil, esitas Rosenberg äsja *Ostland*’i riigikomissariiks nimetatud Hinrich Lohsele esimese instruksiooni. Kõrge ametimehe põhiülesandeks oli Eestist, Lätist, Leedust ja Valgevenest Saksa protektoraadi loomine ja seejärel selle territooriumi muutmine Suur-Saksa riigi osaks. Rassiliselt täisväärtuslik elanikkond tuleb kaastööle tõmmata ja ülejäänud ümber asustada. Eestlased on 50% ulatuses taani, saksa ja rootsi verega segunenud ning neid saab pidada sakslaste sugulasrahvaks. Lätis ja Leedus on assimileerimiseks sobivat elementi vähem ja seetõttu on vajadus inimesi välja saata suurem, mis omakorda põhjustab tugevamat vastupanu.³¹

17. juulil nimetas Hitler Rosenbergi okupeeritud alade riigiministriks, keda nimetati ka idaministriks – *Reichsminister für die besetzten Ostgebiete*, või ka *Ostminister*. Rosenbergile alluv Idaministeerium kujunes väliselt imposantseks asutuseks. Selle keskparaadis Berliinis töötas üle 1600 uhket mundrit kandva ametimehe, keda vormimütsidel helkiva kokardi tõttu kutsuti kuldfaasaniteks. Rosenbergile mundrikandmine ei meeldinud, kuid midagi polnud teha ja mundris tuli temalgi ringi käia. Vastne minister selgitas 18. novembril ajakirjanikele uue ministeeriumi ülesandeid ja selle idapoliitikat. Oli loodud riigikomissariaadid *Ostland* ja Ukraina. Esimese koosseisu kuulusid Eesti, Läti, Leedu ja Valgevene ning hiljem pidi lisatama laialdane ala ida pool Peipsi järve. Rosenberg oli 14. novembril Hitleriga kokku leppinud, et Peipsi ja Ilmeni järve vahel luuakse Saksa sõjaväeline koloonia, kuhu tuuakse elanikke ka väljastpoolt. Kogu ürituse eesmärgiks pidi olema slaavlaste asustusala nihutamine ida poole. Rosenbergi sõnade kohaselt tuli slaavluse vastu luua uus piir – *neue Grenze gegen das Slaventum*.³² Teine samasugune koloonia kavatseti luua Krimmis ja sellest põhja pool asuval alal.

Idasõjakäigu esialgsest edust joobunud Hitler tegi oma koloniseerimiskavades korrektiivi. Kui seni olid esikohal Balti riigid, siis nüüd pöörati pilk rohkem lõuna poole. Hitler selgitas oma lähematele kaaslastele, et Baltimaad on kliima ja pinnase poolest hoopis kehvemad kui Krimm ja Lõuna-Ukraina, ning esitas mõtte ehitada autotee otse Krimmi. Ümbruskonnas paikneksid sakslaste talud, kus asuksid maalt pärit ja sõjas osalenud meeste perekonnad. Ukrainlastele jääks sulaste ja teenijate roll.

Rahvastiku ümberpaigutamise ja germaniseerimisega seotud küsimuste praktiline elluviimine kuulus Heinrich Himmleri kui Saksa politsei, SS-i ja *Gestapo* ülema võimkonda. Lisaks sai Himmler veel ühe uue ameti nimetusega *Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums*, niisiis saksa rahva (või rahvuse) tugevdamise riigikomissar. Himmleril oli Eesti saksastamiseks oma plaan, mis märgatavalt erines Rosenbergi kavatsustest. Ta viibis 19.–20. septembril 1941 Tallinnas ja selgitas Saksa julgeolekupolitsei ja SD operatiivgrupi A ülemale Walter Stahlecerile: Viru-, Tartu- ja Petserimaal tuleb 80 000 venelast itta ümber asustada. Vabanenud maadel tuleb luua mõistliku suurusega talud ja need anda “väärtusliku päritoluga eestlastele”, kuid mitte mingil juhul sakslastele. Nimelt kavatses Himmler idaalade saksastamist alustada Saksamaaga piirnevast *Warthegau*’st ja liikuda seejärel edasi kirde suunas. Ta lootis Eesti saksastamiseni jõuda 20 aasta pärast selliselt, et eesti rahva „tugev ja rassiliselt väärtuslik osa“ saksastatakse ja eestlaste vahele asustatakse riigisakslasi.³³

Himmleri algatusel koostati kurikuulus *Generalplan Ost* – idaalade elanikkonna ümberasustamise kava. Nähti ette kolm asustusala: esimene Varssavist Riiani, teine Eestist ida pool,

³¹ Ot nacionalizma k kollaboracionizmu. Pribaltika v gody vtoroj mirovoj vojny. Dokumenty v dvux tomah. T. 1. Moskva, 2018, lk. 255.

³² The Political Diary of Alfred Rosenberg and the Onset of the Holocaust, lk. 383.

³³ Pruun katk. Saksa fašistlik okupatsioon Eestis 1941–1944. Dokumente ja materjale. Tallinn, 1988, lk. 15.

kolmas Kagu-Ukraina koos Krimmiga. Arvestati, et ümber tuleks asustada 31 miljonit ja kohale võiks jääda vaid 14 miljonit elanikku. Tõeliselt hullumeelne fantastika, kuid selliseid plaane tõesti koostati.

Niisiis olid Hitler, Himmler ja Rosenberg ühel meelel, et osa Baltikumi elanikest tuleb saksastada ja osa ida poole ümber asustada. Kui palju seda germaniseerimisele kuuluvat „rassiliselt väärtuslikumat osa“ arvati olevat? Arvamusi oli erinevaid, kuid üks on selge – eestlasi peeti kõige „väärtuslikumaks“ ja leedulased jäid viimasteks. Berliinis 1. augustil toimunud nõupidamisel märkis Hinrich Lohse, et elanikkonnal Ida-Preisimaast Tallinnani on tõusval määral põhjarassi tunnuseid. Himmler arvas, et vaid 10 protsenti sealsest elanikkonnast sobib saksastamiseks, kuid Rosenbergi arvates oli see protsent suurem ja sellega nõustus ka Himmler. Nõupidamise protokollis fikseeriti: „Kooskõlas Führeri otsusega on lõppeemärgiks *Reichskommissariat Ostland*’i germaniseerimine; juudid tuleb sellelt territooriumilt täielikult eemaldada.³⁴ Martin Bormanni lähema kaastöölise Albert Hoffmanni arvates sobis saksastamiseks 75% eestlastest, 50% lätlastest ja 25% leedulastest. Grupp „spetsialiste“ – antropoloogid, rassibioloogid ja eugeenikud – mõõtsid Baltikumis üle kaks tuhat inimest, kusjuures kolba kohta pandi kirja 9 mõõdet. Eestlastest tunnistati 10–20% rassilistel põhjustel kõlbmatuks.³⁵ Ka Hitler kiitis 1941. aasta suvel oma lähematele kaaslastele eestlasi, kuid lätlastesse suhtus reserveeritult ja leedulastesse veel halvemini. Kuid peagi sai ta teateid, et eestlased suhtuvad Saksamaasse halvasti, ja tähendas meelepahaga, et nad on tänamatud ja nad tuleb Arhangeliski piirkonda välja saata. Tegemist oli ühe Hitlerile omase fantastika valdkonda kuuluva ideega, nagu näiteks ka arvamus, et Saksamaa ja Soome peaksid üheskoos vallutama Rootsi ning sakslased saaksid selle lõuna- ja soomlased põhjaosa.

Rosenbergi päevikus on fikseeritud huvipakkuv seik Hitleri kavatsusest Eestit külastada. 7. septembril 1941 on päevikusse märgitud: *Führer* lendab Tallinna ja palus mind teda minu kodulinna külastamisel saata. Samas leidub viide Ungari riigipea Horthy visiidist Berliini. 14. septembril on päevikusse tähendatud: „Kuna Horthy ei saanud lennata, ei külastanud ka *Führer* Tallinna. Oleks tore, kui nüüd õnnestuks seda teha.“ Kirjapandust saab järeldada, et Horthy oli soovinud Tallinna külastada ja Hitler oli valmis teda saatma. Ungari riigipea huvi Eesti vastu on mõistetav, sest sõja eel olid Eesti-Ungari suhted, eriti riigipeade tasandil, väga head.

Pettumus ja allakäik

Nagu mainitud, oli Rosenberg Hitlerilt saadud suurte ülesannete puhul ülimalt rõõmus, kuid tema tähetund ei kestnud kaua ning peagi saabusid kahtlused ja pettumus. Ta mõistis varakult, et uuel ametikohal tekivad vastuolud Hitleri lähikonda kuuluvate mõjukate isikute, kõigepealt Göringi ja Himmleriga. Ta märkis juba 20. aprillil 1941 päevikusse, et Göring kui neli aastakuplaani kõrgem volinik võib kõik idaalade ressursid oma käpa alla võtta, ning ta püüab Riigikantselei juhataja Hans-Heinrich Lammersi vahendusel võimupiirid paika panna. Selgus, et Göringi peale Rosenbergi hammas ei hakka, Hitlerilt saadud erivolituste alusel oli riigimarssalil täielik tegevusvabadus ka okupeeritud aladel. Jutuajamisel Lammersiga selgus, et samasugused volitused oli Hitlerilt saanud ka Himmler. Järgnevalt püüdis Lammers Himmlerile selgitada, et idaaladel kuulub kõrgeim poliitiline võim Rosenbergile, kuid tulutult. Himmler vastas ülbelt, et just tema saab täidesaatva võimu teostamiseks täieliku tegevusvabaduse ja Rosenberg võiks olla tema nõuandjaks. Rosenberg pihtis 20. aprillil 1941 päevikus oma meelepaha, aga teha polnud midagi.

Idaaladel tegutsemiseks said eriõigusi ka Saksamaa kõrgema julgeolekuteenistuse juht Reinhard Heidrych, relvastusminister Fritz Todt ja tema järglane Alfred Speer. Niisiis oli varakult

³⁴ The Political Diary of Alfred Rosenberg and the Onset of the Holocaust, lk. 376–377.

³⁵ E. Piper. Alfred Rosenberg, lk. 334–335.

ette näha, et idaministri karjäär ei too Rosenbergile mingeid loorbereid. Volker Koop on nentunud: „Okupeeritud idaalade riigiministeerium oli oma eksistentsi esimestest päevadest alates töövõimetu ja üleaarune.“³⁶ Pealegi ei suutnud Rosenberg end isegi Idaministeeriumis kehtestada ja seda hakati nimetama kaoseministeeriumiks. Rosenberg ise pidas suuremaks ebaõnnestumiseks asjaolu, et tema olulised ideed – idaalade erinevatele rahvastele tuleb läheneda erinevalt, võimalikult palju vaenlasi tuleb muuta liitlasteks ning vastukaaluks Moskooviale luua tugev Ukraina riik – läbi kukkusid. Ta kirjutas 1. septembril 1941 murelikult päevikusse, et Hitler kaldub kohtlema ukrainlasi nagu venelasi. Kuu aega hiljem kõneles ta samal teemal Hitleriga ja märkis päevikusse: „Selle jutuajamise otsene poliitiline tulemus on järgmine: võim[alus] Ukraina riigi loomiseks koos kõigi sellest tulenevate kultuuriliste ja riiklike järeldustega on kalevi alla pandud. *Führer* kardab, et meie võime üles kasvatada vaenlase.“³⁷ Rosenberg ennustas, et sakslaste võim ja protektoraat äratavad vastutegevuse, mis nõuab suure Saksa garnisoni olemasolu ja, mis kõige halvem, kujuneb ukrainlaste ning venelaste ühine Saksa-vastane rinne. „Just seda olen ma oma eelnevate kavadega püüdnud vältida.“³⁸

Rosenbergile oli tõsiseks lüüasaamiseks ka Ida-Preisimaa *Gauleiter* i Erich Kochi nime-tamine Ukraina riigikomissariks. Täl olid selle brutaaalse mehe suhtes halvad eelaimused ja ta oli teinud ettepaneku nimetada sellele kohale Hinrich Lohse. Kuid Rosenberg jäi vaidluses Hitleriga kaotajaks, sest Göringi mõjutus osutus tugevamaks. Koch nautis Hitleri soosingut ning Rosenbergi päevik kubiseb kurtmistest tema tegevuse üle. Kochi enesekindlus kasvas nii suureks, et lõpuks ta Rosenbergi üldse ei arvestanud ega lugenud tema korraldusi ja eeskirju isegi läbi. Väike seik Kochi iseloomustamiseks: kui ta kord ukrainlaste poolt traditsioonilise soola-leivaga vastu võeti, lõi ta pakutu ratsapiitsaga maha. Riigikomissar kehtestas Ukrainas terrori- ja vägivallarežiimi. Inimesi mõisteti kergekäeliselt surma ja väiksemate süütegude eest jagati isegi avalikult ihunuhtlust. Koch pälvis oma tegevusega hüüdnime Ukraina Timukas ja teda on iseloomustatud kui Saksa brutaaalsuse ja vägivaldsuse võrdkuju. Hiljem mõistis Poola kohus Kochi surma, mis küll asendati eluaegse vangistusega.

Rosenberg mõistis varakult karmi okupatsioonipoliitika läbikukkumist ja nõudis vigade parandamist. Ta kirjutas erinevatele juhtivatele isikutele rea märgukirju omapoolsete ettepanekutega. Näiteks kirjutas Keitelile tunnistas Rosenberg, et sõjavangide saatus on tohutu tragöödia. 3,6 miljonist sõjavangist oli suur osa hukkunud ja täiesti töövõimelisi oli jäänud vaid mõnisada tuhat. Tulemuseks oli okupeeritud alade elanike viha Saksamaa vastu ja rindel eelistasid punaarmeeelased vangilangemisele surma. Mõnedki kõrgemad sõjaväelased olid arvamusel, et Saksamaa vajab kohalike elanike poolehoidu nii sõja ajal kui ka hiljem. Rosenberg külastas armeegrupi *Mitte* ülema kindralfeldmarssal Hans Günther von Kluge ja mõlemad otsustasid ühiselt tegutseda. 18. detsembril 1942 toimus Idaministeeriumi juhtivate töötajate ning armeegruppide *Nord*, *Mitte* ja *Süd* esindajate nõupidamine, kus osales ka kindral Claus Schenk von Stauffenberg. Rosenberg väitis, et idaalade elanikkonna olukord halveneb drastiliselt ja okupatsioonipoliitikat tuleb muuta. Armeegrupi *Mitte* esindaja kinnitas, et elanikud on pettunud, sest neid koheldakse nagu koloniaalrahvast. Otsustati teha Hitlerile rida ettepanekuid olukorra muutmiseks. Rosenberg koostas sellekohase märgukirja, mida mõnikord on nimetatud ka Ida-deklaratsiooniks. Äratav tähelepanu, et selles taotleti ka erinevate rahvaste esinduskogude ja rahvuslike armeede loomist.³⁹ Niisiis oli Rosenberg mõistnud, et rahvaste enesemääramis- ja iseseisvustung on tegurid, mida mingil määral tuleb arvestada. Jaanuaris 1943 andis Rosenberg märgukirja Hitlerile üle, kes polevat seda isegi läbi lugenud.

Isegi süüdistajate poolt Nürnbergi kohtule esitatud dokumendid kinnitavad, et Rosenberg protestis Saksa võimude poolt Ukrainas rakendatava survepoliitika vastu. Näiteks koostas ta

³⁶ V. Koop. Alfred Roseberg, lk. 9.

³⁷ Poliitšeskij dnevník Al'freda Rozenberga.

³⁸ Samas.

³⁹ I. Barinov. Al'fred Rozenberg, lk. 321.

Saksa idaalade riigiminister Alfred Rosenberg Toomemäel 1942. aastal. Paremalt esimene Tartu ülikooli raamatukogu juhataja Friedrich Puksoo. Foto: K. Hintzer. EFA.5.0.172282

Füürer saatis oma korraldused ministritele ja teistele juhtivatele isikutele Bormanni kaudu ja lõpuks polnud enam selge, kas tegemist oli Hitleri või Bormanni tahtega. Rosenberg resümeeris: kui Bormanni meetodid lõplikult domineerima pääsevad, siis on kogu minu elutöö olnud asjatu. Hitlerile ei saanud enam midagi selgeks teha. Alates 1943. aasta sügisest ta enam füüreri jutule ei pääsenud.

Teatavasti seoses Saksa vägede lüüasaamisega Leningradi lähistel jaanuaris 1944 nihkus rinne Narva jõe joonele. Rosenberg reageeris kaheti. Ta sõitis veebruaris 1944 Riiga ja kutsus Läti Omavalitsuse esindajatele peetud kõnes lätlasi seisma vastu idast ähvardavale punalaviinile, kuid oli samas sunnitud tunnistama: mis saab Lätist edaspidi, pole selge, kõik selgub alles Euroopa keske idee realiseerimisel.⁴¹ Rosenberg kavatses sõita ka Eestisse, kuid see visiit jäi Litzmanni otsustava vastuseisu tõttu ära.

Samal ajal üleskutsega osutada Punaarmeele vastupanu otsustas Rosenberg, et eestlased ja lätlased tuleb evakueerida Saksamaale. Seda tuleb teha aegsasti, sest kui sõjategevus käib juba Eesti ja Läti territooriumil, on evakuatsioon raske ja pealegi takistaks sõjaväe tegevust. Rosenbergi 18. veebruaril saadetud telegrammis Hitlerile esitati konkreetne evakueerimisplaan. Himmler kiitis kava kohe heaks ja Saksa siseministeerium oli valmis vastu võtma 1,5 miljonit inimest, s. o. umbes poole Eesti ja Läti elanikest. Ka Hitler oli evakueerimisplaaniga

memo 14. aprillil 1943 toimunud jutuajamisest tööjõuressursside kasutamise voliniku Fritz Sauckeliga, kes kinnitas, et Hitler ja Göring nõuavad okupeeritud aladelt miljon töölisi – 200 000 läänest, 800 000 idast. Rosenberg toonitas, et sellistel nõudmistel peavad olema piirid ning värbamine peab olema vabatahtlik. Ta mõistis hukka juhtumi Dnepropetrovskis, kus inimesi peeti Saksamaale saatmiseks tänaval kinni, kõneles konfliktist Kochiga ja nimetas tema tegevust uskumatuks.⁴⁰

1943. aastal oli Rosenberg juba täiesti pettunud mees, sest kõik läks teisiti, kui ta oli kavandanud. On tähelepanav, et ta ei pidanud peamiseks süüdlaseks Hitlerit, vaid tema lähemaid kaastöölisi. Ta kirjutas 7. augustil päevikusse, et Bormanni tegutsemismeetodid, rääkimata Goebbelsi propagandast, ei vasta meie ideedele ega meie võitlusele. Kuid Hitlerile seda öelda ei saa, sest ta hindab seda kui „teoreetiku“ kadedust tegudemeeste vastu. Ta nimetas Hitleri lähikonda kuuluvaid isikuid otsesõnu kamariljaks, kes eesotsas NSDAP kantselei juhataja ja Hitleri sekretäri Martin Bormanniga langetavad kõik otsused.

⁴⁰ Njurnbergskij process nad glavnyimi nemeckimi voennymi prestupnikami. Sbornik materialov v trex tomax. T. 3. Moskva, lk. 235.

⁴¹ E. Piper. Alfred Rosenberg, lk. 373.

põhimõtteliselt nõus, kuid toonitas, et seda rakendatakse ainult äärmise vajaduse korral. Teatavasti Hitler oli alati taganemise vastu ja lükkas tagasi mõne väejuhi ettepaneku rinde lühendamiseks Baltimaad maha jätta. Anti isegi korraldus, et ilma loata ei tohi keegi *Ostland*'ist lahkuda. Märtsis 1944 koostati Idaministeeriumis Baltimaade evakueerimise kava *RLZ*. See nimetus tuleb sõnadest *Räumung, Lähmung und Zerstörung* – evakueerimine, halvamine ja purustamine – ning selline nimetus annab selge pildi kogu plaani olemusest.⁴²

Seoses kriitilise olukorraga rindel sõits Litzmann septembri algul Berliini abi taotlema. Ta oli *SS-Obergruppenführer* ja soovis kohtuda Himmleriga. Pärast mitmepäevast ootamist rõhutas Himmler: Litzmann peab koondama kõikvõimalikud jõud vastupanu osutamiseks, kuni Hitler saadab abi. Küllap oli abi lubamine bluff, sest peagi lahkusid Saksa väed kiirustades Eestist ja kavandatud purustustöödest jõuti teostada vaid väike osa. 22. oktoobril kirjutas Rosenberg päevikusse, et peaaegu kogu idaalade territoorium on kaotatud, ja ta meenutas taas oma kodulinna: „Tallinn, vana kodukoht, põles, nagu varem ka Narva. Litzmann jutustas: kui ta ära sõitis, siis kuulis, kuidas lasti õhku sõjalises mõttes olulisi vabrikuid, ümberringi oli tulemeri. Kõik noorusaja isiklike mälestuste sümbolid varisesid kokku.“ Rosenberg lisas, et purustatud on ka Aachen, Köln ja teised linnad ning inimeste kannatused on omandanud seninägematud mõõtmed.

Saksamaa agoonia päevil mõtiskles Rosenberg lüüasaamise põhjuste üle. Ta otsis üles aprillis 1941 koostatud märgukirja idaprobleemide kohta ja 26. oktoobril 1944 tehtud päevikumärkmetes meenutas taas jutuajamisi Hitleriga: „Kõigepealt ma iseloomustasin meie 700-aastaseid suhteid Baltikumiga ja sakslaste õigusi nendele maadele, juhtisin tähelepanu venelastele kui keskele jõule ja esitasin soovitusi luua Ukraina riik kõige sellest tulenevate järeldustega: Ukr[aina] kultuuri ja teaduse toetamine, tegutsemine bolš[evistliku] Moskva vastu. Tookord Hitler toetas mind! Ida ajalugu läinuks teisiti, kui see kontseptsioon oleks püsinud. Ilma tugeva Ukrainata ei oleks kaukaaslased, turkestanlased jt. omanud venelastega võrreldavat jõudu.

Miljoniline Ukraina armee perspektiiviga saada uusi maid idas oleks võib-olla vältinud Stalingradi katastroofi.“⁴³ Samas märkis Rosenberg, et Hitler lootis oma tankiarmeelega Nõukogude Liidu kiiresti purustada, kuid tema oli tähelepanu juhtinud Nõukogude Liidu tohutule territooriumile ja seetõttu pidanud Ukraina riiki vajalikuks liitlaseks. Kuid koostöö asemel ukrainlastega väitsid Koch ja tema mõttekaaslased, et Ukraina kujuneb tulevikus Saksamaale ohtlikuks ning selle kultuurilist ja poliitilist arengut ei tohi toetada. Rosenberg kurtis, et idapoliitikas puudus selge joon, ning kahtles, kas tema hilisemad märgukirjad üldse Hitlerini jõudsid. Ta avaldas arvamust, et Koch sobiks Ida-Preisimaal sigu kasvatama, sest tal puuduvad poliitiku omadused ning ta kujunes *Reich* 'ile vaid õnnetuseks. Rosenberg polnud rahul ka *Ostland* 'i riigikomissari Hinrich Lohsega, kes tema sõnul ei süvenenud Baltimaade probleemidesse ning pealegi oli pealetükkiv ja rumal.

Et Rosenberg oli oma „kuningriigi“ kaotanud, esitas ta oktoobris 1944 Hitlerile kirja küsimusega, kas ta oma ministriametis ikka veel vajalik on. Hitler ei vastanud midagi ja nii jäi ta formaalselt idaministriks edasi. Rosenberg oli hädas artriidiga, töötas võimalust mööda koduaias ja käis sõjaväelastele sütitavaid kõnesid pidamas. Tema viimased päevikumärkmed novembrist-detsembrist kõnelevad sügavast pettumusest, et Hitlerit ümbritsevatel härradel pole mingit professionaalsust ega teadmisi ning nad on viinud Saksamaa äärmise kaoseni. Ta pihtis, et suudab mõista Nietzschet, kes läks hulluks, sest nägi oma mõttemaailmas hukatust, kuid ei suutnud midagi muuta. Teiste hitlerliku ladviku tegelaste kombel hankis ka Rosenberg mürki, kuid ei kasutanud seda. Paar tema lähemat kaastöölist käitusid teisiti. Idaministri asetäitja Alfred Meyer laskis end 11. aprillil maha. Rosenbergi sõber üliõpilaspõlvest saadik, hiljem lähedane töökaaslane APA-s ja Idaministeeriumis, Riiast pärit Arno Schickedanz lõpetas mõni päev hiljem mitte üksnes enda, vaid ka oma haige naise ja väikese tütre elu.

⁴² Samas, lk. 381, 383.

⁴³ Poliitšeskij dnevník Al'freda Rozenberga.

Teatavasti pärast Saksamaa kapituleerumist püüdsid mõned Hitleri lähemad kaaslased end okupatsioonivõimude eest varjata, kuid Rosenberg valis teise tee. Ta ise end sõjakuritegudes eriti süüdlaseks ei pidanud ja teatas Briti feldmarssalile Montgomeryle oma asukoha. Rosenberg oli vigastanud jalga ja viibis ühes hospitalis, kus ta 23. mail 1945 arreteeriti. Tõsi küll, kinnikukkumine oli juhuslik, sest sõjaväepolitsei otsis taga tegelikult Himmlerit. Järgnesid ülekuulamised ja tõendite kogumine tema osalemise kohta natsionaalsotsialistliku ladviku kuritegudes. Rosenbergi süüdistati kõikides Nürnbergi rahvusvahelise sõjatribunali põhikirjas ette nähtud süüdistuspunktides. Lähtuti veendumusest, et NSDAP oli kuritegelik organisatsioon ja selle juhid korraldasid vandenõu, millega kaasnesid rängad kuriteod rahu, seaduslikkuse ja humaansuse vastu. Esile tõsteti Rosenbergi osa sõjaliste kallaletungide ettevalmistamisel, sõjakuritegudes ning eriti inimsusevastastes süütegudes, s. o. elanike tagakiusamises poliitilistel, rassilistel ja usulistel põhjustel. Vene keelt valdav Rosenberg pidas ägedaid sõnalahinguid Nõukogude Liidu peasüüdistaja Roman Rudenkoga ega tunnistanud, et sõda Nõukogude Liidu vastu oli röövellik vallutussõda, vaid jäi kindlaks arvamusele, et tegemist oli kaitsesõjaga. Ta lükkas tagasi advokaadi ettepaneku rahvussotsialism hukka mõista ja jäi oma veendumustele truuks. Natsionaalsotsialismile kui ideele polevat midagi ette heita, kuid selle idee elluviimisel tehti suuri vigu ning ka Hitler sattus „deemonlike jõudude“ meelevalda. Rosenberg eitas enda osalemist genotsiidis ja Ernst Piper nõustub Rosenbergi väitega, et ta tõepoolest ei propageerinud juutide hävitamist, kuid juhtis tähelepanu asjaolule, et kava nende väljasaatmisest kaugetesse piirkondadesse oli sisuliselt etnilise puhastuse plaan.⁴⁴

Nürnbergi tribunali otsusega 1. oktoobrist 1946 mõisteti Rosenberg surma. Ta hukati 16. oktoobril poomise teel, laip kremeeriti ja tuhk heideti ühte jõkke. Muide, Prantsuse kohtunik ei pidanud Rosenbergi surmamõistmist õigeks ja soovitas eluaegset vangistust, kuid Briti, USA ja Nõukogude Liidu kohtunike survele nõustus siiski surmanuhtlusega. Ka hiljem on küsitud, kas Rosenberg ikka kuulus kõige rängemate sõjakurjategijate sekka ning kas temale määratud karistus oli põhjendatud. Pole kahtlust, et tema ideed ja kavatsused olid kuritegelikud, kuid Nürnbergi kohus kinnitas: me ei mõista kohut ideede, vaid tegude üle. Samas pole Rosenbergi teod üheselt hinnatavad. Ka Henn Käärik kirjutas 1992. aastal: täitevvoimust kõrvale surutud Rosenbergi süü konkretiseerimine pakub ajaloolist huvi. Käärik lisas: Nürnberg oli küll õigluse võit, kuid ka silmakirjalikkuse triumf. „Ameeriklased, inglased ja prantslased, istudes ühe kohtulaua taha kuritegeliku režiimi esindajatega, muutusid kuriteo osaliseks.“⁴⁵ Liitlased leppisid kokku, et nende võimalikke kuritegusid ei arutata. Nõukogude Liidu sõjakuriteod on üldiselt tuntud, kuid ega inglased-ameeriklasedki täiesti puhtad poisid ole.

Mõnda Alfred Rosenbergi isiksusest ja tema suhtumisest Eestisse

Eespool on Rosenbergi ja tema suhtumist Eestisse põgusalt juba iseloomustatud, kuid see teema nõuab täiendavaid kommentaare. Kõigepealt tuleb tõdeda, et kuigi Rosenberg oli Hitlerile lähedane isik, ei saanud ta füüerit ümbritsevas kaaskonnas päriselt omainimeseks. Tema kui baltisakslase kohta on väidetud, et ta püüdis kõigest väest, kuid siiski tulutult, „pärisakslaseks“ saada ning ta kõneles kuni elu lõpuni saksa keelt baltisakslastele omase aktsendiga.

Vahemärkusena võiks meenutada, et Hitleri suhtumine baltisakslastesse oli negatiivne ja Himmler lausa vihkas neid. Hitler kurtis korduvalt, et baltisakslased on liigselt kiindunud minevikku ja uhked oma perekonnatraditsioonide üle, kuid neid peaks innustama hoopis natsionaalsotsialistlikud ideed ning Saksamaa hiilgav tulevik. Himmler ja temalt saadud informatsiooni põhjal ka Hitler polnud rahul *Warthegau* sse ümber asustatud baltisakslaste käitumisega. Uusasukad olid haritumad ja suhtusid avarama pilguga tegelikkusesse kui kohalikud

⁴⁴ E. Piper. Alfred Rosenberg, lk. 400.

⁴⁵ H. Käärik. Natsionaalsotsialismi enesetunnetusest, lk. 51.

parteitegelased ja administratsiooni esindajad ning sellel pinnal tekkis igasuguseid konflikte. Rosenberg püüdis vastuolu siluda ja märkis 27. jaanuaril 1940 päevikusse Himmlerile saadetud kirja olulisemad seisukohad: baltlasi ei ole kerge juhtida, sest nad teavad, mida kultuuriväärtused endast kujutavad, ja tugevad isiksused ei talu, et neid aetakse põgenikekarja kombel ühe ametniku juurest teise juurde. Rosenberg lisis päevikusse, et Himmler vihkab baltisakslasi ja võis nende kohta Hitlerile midagi negatiivset ette kanda. Himmler tõepoolest väitis Hitlerile, et baltisakslaste ümberasustamine oli viga ja tulevikus tuleb nad taas ümber asustada – ja seekord Arhangelski oblastisse! On huvitav täheldada, et kuigi kohalikud poolakad seoses *Umsiedlung*´iga rängalt kannatasid, jõudsid nad veendumusele, et tegemist on korralike inimestega. Lõpuks oli kuulda arvamusi: kui me sakslasi pooma hakkame, siis teid me ei puuduta. Mõistagi oli Rosenberg baltisakslastest teistsugusel arvamusel ja tema kaastööliste seas APA-s oli neid arvukalt. Kuid ta teadis eestlaste ja lätlaste negatiivset suhtumist baltisakslastesse ja tegi sellest teatud järeldusi. Ühes Rosenbergi koostatud ja 7. aprilliga 1941 dateeritud dokumendis tehakse ettepanekuid juhtivate isikute määramise kohta okupeeritavatele Nõukogude Liidu aladele. Ta märkis, et psühholoogilistel ja ajaloolistel põhjustel ei ole soovitatav saata Balti provintside poliitilisteks juhtideks baltisakslasi. Ehkki nad tunnevad kohalikke olusid ja oskavad keelt, põhjustaksid vanad negatiivsed mälestused ja kompleksid kohalike elanike negatiivse suhtumise uutesse võimukandjatesse.⁴⁶ Kuigi selline otsus näis põhjendatuna, osutus see vääraks. On hästi teada, et enamasti ülbed ja asjatundmatud kuldfaasanid põhjustasid elanike rahulolematuse. Mõned baltisakslased jõudsid siiski endisele kodumaale teatud ametikohtadele ja jätsid endast hoopis positiivsema mulje.

Baltisaksa päritolu polnud peamine põhjus, miks Rosenberg Hitleri lähikaaslastele võõraks ja osalt ka vihkamisväärseks jäi. Hoopis tähtsam oli asjaolu, et ta oli elanud mitmerahvuselises keskkonnas ja tema maailmapilt oli avaram ja intellektuaalne tase kaaslaste omast kõrgem. Kuigi Rosenberg oli veendunud rahvussozialist, suhtus ta ümbritsevasse maailma, eriti NSV Liiduga seotud probleemidesse realistlikumalt kui Hitleri kaaskond. Ta oskas nende seast ainsana vene keelt ega pidanud kõiki slaavlasti põlgusväärseks alamaks rassiks. Nagu eespool märgitud, võitles Rosenberg ukrainlaste rahvusliku ja kultuurilise arengu eest ja pidas vajalikuks Ukraina riigi loomist. Küllap ta suhtus venelastesse negatiivsemalt, pidades neid osalt ka 1917. aasta revolutsiooni kogemuste põhjal mingisuguseks tumedaks ja agressiivseks jõuks, mis on ohtlik Saksamaale ja kogu Euroopale. Seetõttu olid tema koostatud idaruumi ümberkorraldamise kavad suunatud Venemaa vastu. Ta kartis kõigepealt Vene riiki ja pidas vajalikuks ka venelastega asustatud territooriumi vähendada. Iseküsimus, kas ta venelasi otseselt vihkas. Ta kirjutas päevikus: meie, s. o. Rosenberg ise, ei vihka venelasi, vaid juute ja kommuniste. Võrdluseks võib esitada Himmleri, kellelt üks Moskvast pärit ülejoosik küsis: kas te võitlete kommunistide või venelaste vastu? Himmler vastas – mis vahet sel on? Too moskvalane väitis Saksa vägede suure edu päevil: kui te nii mõtlete, siis te kaotate sõja, sest venelasi ei tohi solvata. Kui raskustesse sattunud Saksa võimud asusid lõpuks ka vene väeosi looma, pihtis Rosenberg päevikus: mille eest nad peaksid võitlema? Kus on venelaste kodumaa?

Rosenbergil oli põhjust päevikusse märkida, et tal on palju vaenlasi. Nii see oligi ning lausa vihavaenlasteks olid Ribbentrop ja Goebbels, aga ka Himmler, Heydrich ja Bormann. Ühise keele leidis ta vaid Rudolf Hessi ning esialgu ka Göringiga. Näiteks 21. mail 1939 märkis Rosenberg päevikusse, et ta koos Göringiga kirus Ribbentropi ja Goebbelsi tegevust. Göring küsis: kas Ribbentrop on narr või lollpea? Rosenberg vastas – ilmselt lollpea koos sellest tuleneva ülbusega. Göring kurtis, et lollpead teevad palju kahju ning Goebbels õonestab meie, s. o. natsionaalsotsialismi usaldusväärset sisemaal ja Ribbentrop välismaal. Idamiinstrina Rosenbergi ja Göringi vahekord pingestus, kuid nad respektierisid siiski teineteist.

⁴⁶ Njurnbergskij process nad glavnyimi nemeckimi voennymi prestupnikami. Sbornik materialov v trex tomax, T. 1, lk. 204–205.

Seoses Rosenbergi karjääriga Hitleri lähikonnas tunti Eesti avalikkuses varakult huvi tema isiku vastu. Näiteks 9. detsembril 1931 Vaba Maas ilmunud artiklis „Hitleri „välisminister“ Rosenberg – tallinlane“ tutvustati tema elulugu ja märgiti, et ta oskab eesti keelt, on kontaktis Tallinnas elavate sugulastega ja Hitleri võimuletuleku korral saab temast Saksa välisminister. Alates 1933. aastast oli ajakirjanduses Rosenbergist sageli juttu. Iseloomustav on näiteks 26. juunil 1933 Esmaspäevas ilmunud artikli pealkiri – „Mis mees see Rosenberg on? Suure „natsi“ jäljed Tallinnas“.

Rosenberg ei unustanud oma endist kodumaad kunagi. Münchenis elades ta esialgu toonitas enda seotust Eestiga ja kirjutas oma trükis ilmunud töödele: „Alfred Rosenberg, Reval“. Mitu tema biograafi on kinnitanud, et Rosenberg tundis mingisugust minevikuihalust Eesti suhtes. Siin elas hulk tema sugulasi, kellega ta oli kirjavahetuses, ja lisaks tundis ta alati huvi oma koolikaaslaste ja tuttavate elutee vastu. Ta viibis paaril korral Eestis ja Oskar Angelus on meenutanud, kuidas Rosenberg teda 1924. aastal ootamatult külastas. Külaline väitis, et Eestile on bolševism suurimaks ohuks ning Vene bolševike juhid eesotsas Trotski, Zinovjevi, Radeki, Litvinovi ja teistega on juudid. Ta tundis huvi juutide rolli üle Eesti majanduses ja ühiskonnas ning väitis, et tema partei mõistab Eesti maareformi vajadust, kuid tuleb kahetseda, et see oli ka Saksa-vastane samm.⁴⁷ Eespool on märgitud, et Rosenberg NSDAP Välispoliitilise Ameti juhina suuremat huvi Eesti suhtes ei ilmutanud. Seppo Kuusisto on jõudnud huvitava järelduseni: „Jääb mulje, et Eesti ja Läti olid Rosenbergi maailmapildis tumedad kohad, millega ta tulenevalt enda päritolust soovis võimalikult vähe tegeleda.“ Ta ei olevatki leidnud vastust küsimusele, kas toetada baltisakslasi või eestlasi.⁴⁸

Mõned eestlased külastasid Rosenbergi ka tema kõrgel parteilisel ametikohal. Näiteks 1936. aastal võttis ta sõbralikult vastu koolivend Oskar Angeluse ja kõneles oma lemmikteemast – Nõukogude Liidu poolt ähvardavast ohust. Rosenbergi arvates hindas kindral Laidoner olukorda õigesti, kuid ta pidas Eesti poliitikutid liiga optimistlikeks ja soovitas piiririikidel sõlmida Soomest kuni Rumeeniani ulatuv liit Poolaga. Angelus sai ka hoiatuse, et ebameeldivate üllatuste vältimiseks tuleb olla valmis kahe-kolme aasta pärast puhkevaks sõjaks.⁴⁹

Rosenberg oli 1930. aastatel veendunud, et Balti riikidel on jäänud ainult kaks võimalust: kas tihe koostöö Saksamaaga või Nõukogude Liidu okupatsioon. Koostöö tähendas sisuliselt protektoraati. Mai keskel 1939. aastal kandis Rosenberg päevikusse jutuajamise kahe vabandussõjalaste esindajaga, kes oma mõttekaaslaste nimel taotlesid Eestile Saksamaa kaitset bolševismiohu vastu. Nad väitsid, et Päts on juba vana, valitsuse liikmed lasevad ohu korral jalga, kuid talurahvas jääb bolševismi ohvriks. „Nad tahavad teada, kas me tunneme huvi E[esti] saatuse vastu ja oleksime valmis protektoraadi tingimustes säilitama eestlastele nende keele ja kultuuri.“ Rosenberg vastas: me pole huvitatud Venemaa tulekust Tallinna ja Riiga, me tunnustame kõiki natsioone ning nende õigust rahvuslikule eneseväljendusele. Kõnesoleva külaskäigu mõjul kirjutas Rosenberg päevikusse: „Ajaloolisest vaatepunktist lähtudes on neil rahvastel vaid üks valik: kas olla hävitatud Venemaa poolt, või, olles Saksamaa kaitse all, kaotada iseseisvus sõjalistes ja välispoliitilistes küsimustes, kuid sealjuures säilitada nende rahvus [Volkstum], inimeste elu [ja] töö.“⁵⁰ Nagu eespool märgitud, mõistis Rosenberg, et baasidelepingu sõlmimine tähendab Balti riikidele otsest ohtu, ja ta oli mures oma sugulaste saatuse pärast. Rosenberg arvestas, et kõige enne represseeritakse tema perekonnanime kandev onu Karl Rosenberg, ja ta pöördus Saksa saadiku Hans Frohweini poole palvega võtta onu oma kaitse alla. Seoses *Umsiedlung*’iga sõitsid Rosenbergi arvukad sugulased Saksamaale. Muide: Rosenbergi isa- ja emapoolsetel tädidel ja onudel oli kokku 26 last.⁵¹

⁴⁷ O. Angelus. Tuhande valitseja maa, lk. 23–24.

⁴⁸ S. Kuusisto. Alfred Rosenberg in der nationalsozialistischen Aussenpolitik 1933–1939, lk. 74.

⁴⁹ O. Angelus. Tuhande valitseja maa, lk. 24–25.

⁵⁰ Političeskij dnevnik Al’freda Rozenberga.

⁵¹ E. Piper. Alfred Rosenberg, lk. 270–271.

Kui Saksamaa kallaletung Nõukogude Liidule reaalseks muutus, võttis Rosenberg kiiresti omaks Baltimaade täieliku saksastamise kava. Seega tuli ka eestlaste, lätlaste ja leedulaste püüded iseseisva riigi taastamiseks maha suruda. Rosenbergi instruksioonis Lohsele 21. juulist 1941 on märgitud: „*Ostland*´i riigikomissar peab takistama kõiki püüdeid Saksamaast sõltumatu Eesti, Läti ja Leedu riigi loomiseks. Ka on hädavajalik pidevalt mõista anda, et kõik need piirkonnad alluvad Saksa administratsioonile, kellel on tegemist rahvastega, kuid mitte riikidega.“⁵² Samas lisati: „Kuid iseseisvate riikide loomise lubamatusest ei tohi avalikult teatada, ning ka iseseisvate rahvuslike armeede loomine on lubamatu. Ka sõjaline suveräniteet peab olema Saksa Riigi, mitte *Ostland*´i väikeriikide käes. Kuid Saksa *Reich* on siiski valmis selles mõttes kohalike rahvastega koos töötama, et sealsete omavalitsuste administratsiooni võivad juhtida kohaliku elanikkonna esindajad.“⁵³

Rosenbergi pahandas 23. juunil 1941 Kaunases puhkenud ülestõus. Teatavasti Leedu sõjaväelastel õnnestus imetlusväärse osavusega vastupanuks valmistuda, haarata linn oma valdusse ja teatada Leedu valitsuse moodustamisest. Rosenberg kirjutas 2. augustil päevikusse: „Ma andsin OKW kaudu korralduse saata [Saksamaale] need kiirustavad tegelased, kes nähtavasti ei tahtnud „hilineda“. Nad püüavad praegu jõuga luua valatud [saksa] vere arvel uut „iseseisvust“. Bal[timaadele] praegu iseseisvuse küsimust üldse ei eksisteeri.“⁵⁴ 12. septembril Rosenberg lisas: „Tänapäeval on eestlased, lätlased jt. tänulikud, kuid mõne aja pärast nõuavad nad koos „omaenda riiklust“, nagu eksisteeriks Saksamaa vaid selleks, et 20 aasta pärast riskeerida igasuguse tühiasja pärast oma nahaga. Kogu see *Reichskommissariat Ostland* peab Saksa protektsiooni all saama igaveseks *Reich*´i maaks. Vastasel juhul seab moskoviit 30 aasta pärast uues messianistlikus kuues end taas sisse vanas Tallinna kindluses.“⁵⁵

Kõnesolevas küsimuses on õpetlikud ka Rosenbergi poolt Eesti kindralkomissariks nimetatud Karl-Sigmund Litzmanni kogemused. Rosenberg kohtus 14. septembril 1941 Litzmanniga ja kirjutas päevikusse: „Litzmann sooritas inkognito ringsõidu Eestis ja on juba oma tulevasse kuningriiki armunud. Inimesed on sõbralikud (välja arvatud Tartu intelligents), hea veri, täielik puhtus. Kolmest Bal[t]i rahvast on eestlased parimad: enam rootsi ja sak[sa] verd, teistest enam enesevalitsemist ja palju usaldusväärsemad.“⁵⁶ Kohe seejärel märkis Rosenberg: „Nii või teisiti pean ma mõtlema selle üle, kuidas käituvad meie komissarid. Ma kardan, et paljud ametnikud ei suuda oma päritolu tõttu mõtelda väljaspool kehtestatud skeeme. Nad sõidavad võõraste rahvaste juurde, kuid on õpetatud mitte valitsema, vaid juhtima. Ja kasutavad sellist ametnikutooni seal, kus on vajalik takt ja psühholoogia.“⁵⁷ Rosenbergi mure oli põhjendatud. Oskar Angelus on oma mälestusteraamatus „Tuhande valitseja maa“ tabavalt iseloomustanud Saksa okupatsioonivõimu esindajate enamasti ülbet ja ka vähiklikku olemust.

Huvitavat teavet Eestit puudutavate kavade kohta leidub ka Felix Kersteni märkmetes. Teatavasti kujunes Tartus sündinud Kersten liigesehaiguste käes vaevlevale Himmlerile ihuarsti ja masseerijana hädavajalikuks isikuks ja ka usaldusaluseks. Tal oli 28. juulil 1942 võimalus viibida Litzmanni ja Himmleri kõneluse juures ja licks kõneleda Litzmanniga septembris 1944. Eesti kindralkomissar kinnitas, et ta oli ametisse astudes teinud Berliini võimudele ettepaneku taastada Eesti iseseisvus, kuid see jäi tähelepanuta. Kui Himmler tähendas, et eestlastelt tuleb nõuda rohkem toiduaineid ja muud, vastas Litzmann: eestlased on oma panuse juba andnud, neid tuleb kohelda liitlastena ja Eesti iseseisvus taastada. Tähelepanu väärib Litzmanni avaldus Himmlerile: eestlased võtsid sakslasi vabastajatena vastu, kuid kohale saadetud parteilised funktsionäärid suutsid sõbrad vaenlasteks muuta. Himmler jäi endale kindlaks: „Kui eestlased

⁵² Poliitüeskiü dnevník Al´freda Rozenberga.

⁵³ Ot nacionalizma k kollaboracionizmu. T. 1, lk. 256.

⁵⁴ Poliitüeskiü dnevník Al´freda Rozenberga.

⁵⁵ Samas.

⁵⁶ Samas.

⁵⁷ Samas.

meid ei armasta, siis peavad nad meid vähemalt kartma.“ Litzmannil jäi üle vaid kurta: „Tunnen Eestile mõeldes suurt häbi. Eestlased on usin, aus ja korralik rahvas.“⁵⁸ Tõsi küll, küllap oli Litzmannilt kuulda eestlaste suhtes ka negatiivsemaid arvamusi.

Niisiis seesama Alfred Rosenberg, kes eestlasi kõrgelt hindas ja soovis, et Saksa võimude esindajad neid korrektselt kohtleksid, taotles eestlaste saksastamist ja osalt ümberasustamist Peipsi taha. Kas siin ei peitu vastuolu? Ei, sugugi mitte. Rosenbergi väärtushinnangute kohaselt oli see eestlastele suur tunnustus, et neid peeti vääriliseks sulanduma sakslaste kui häärasrahva hulka ja osalema uue Euroopa rajamisel. Ka eestlaste osaline ümberasustamine Peipsi ja Ilmeni järve vahelisele alale on huvitav küsimus. Kui ma 1941. aasta sügisel asusin õppima Jõhvi algkooli 5. klassi, olin üsna üllatunud, et tunniplaanis oli ka vene keel. Selgituse leidsin alles äsja ühest Rosenbergi päeviku ingliskeelsele väljaandele lisatud dokumendist. Tegemist on Rosenbergi koostatud kokkuvõttega 14. novembril 1941 toimunud kõnelusest Hitleriga, kus muude küsimuste kõrval arutati ka okupeeritud aladel rakendatavat keelepoliitikat. Rosenberg toonitas, et endistes Balti provintssides tuleb õpetada saksa keelt, mis on tulevikus valitsevaks keeleks. Seevastu Ukrainas saksa keelt õpetada ning seda keelt oskavate slaavlaste arvu suurendada ei tohi. Ilmselt kardeti, et hea keeleoskuse korral võivad slaavlased sulanduda sakslaste sekka. Hitler lisas, et Ukrainas tegutsevad Saksa ametnikud peavad ära õppima ukraina keele, seega samamoodi, nagu mõisahärrad Baltimail õppisid ära eesti või läti keele. Lääne-Euroopa keeli ei tohtinud õpetada. Järgnevalt esitas Rosenberg Hitlerile tähelepanuväärse avalduse: „Ma tegin ettepaneku, et *Ostland*´is tuleb lisaks saksa keelele õpetada teatud kategooriatele ka vene keelt, sest paljusid lätlasi, leedulasi jt. saab hiljem kasutada juhtivate tegelastena neist ida pool asuvas piirkonnas.“⁵⁹ Piltlikult öeldes hoolitses Rosenberg selle eest, et kooliõpilased pidid Joosep Tootsi kombel vene keelega tegelema, et edaspidi Vene aladel mõisavalitseja rolli täita.

Lisaks keeleõppele tegi Rosenberg korraldusi ka kõrgkooli kohta. Tema poolt 21. juulil 1941 Lohsele antud instruksioonis on märgitud: „Mis kultuuriellu puutub, siis on hädavajalik algusest peale likvideerida Eesti, Läti, Leedu ja Valgevene ülikoolide ja kõrgkoolide loomise katsed. Ei tule vaielda väiksemate tehnikakoolide avamise vastu. Võetakse vastu erimäärused saksa keele õpetamise kohta vähemalt koolides. Võib alustada ettevalmistusi Tartu ülikooli reorganiseerimiseks selliseks saksa ülikooliks, nagu ta varem oli, ja kõrgema tehnilise õppeasutuse taastamiseks Riias.“⁶⁰ Muide, Idaministeeriumi ametnikud kaalutlesid, et Tartu on sõjas tugevasti purustatud, ja tegid ettepaneku avada ülikool Vilniuses. 6. novembril 1942 märkis Rosenberg päevikusse, et traditsioonile tuginedes ta hülgas selle idee ning tuleb püüda Tartut taastada.

Nagu eelnevast ilmneb, muutus Alfred Rosenbergi suhtumine Eestisse ja eestlastesse koos aja ning olude muutumisega üsna kardinaalselt, kuid üks on selge: tema arvamus eestlastest oli positiivne ja ta pidas neid kõige „väärtuslikumaks“ *Ostraum*´is elavaks rahvaks. Ta ise eeldas oma sõgedatest rassiteoreetilistest arusaamadest lähtudes, et eestlaste soontes voolavat tubli annus saksa ja Skandinaavia verd ning just see määravat rahva ellusuhtumise ja iseloomu.

Lisaks tulenes nii Rosenbergi kui ka tema mõttekaaslaste suhtumine eestlastesse ka hoopis reaalsematest teguritest. Lähtepunktiks oli asjaolu, et aastatel 1917–1920 võttis Eesti selge antikommunistliku positsiooni, võitles end vabaks enamlikust Venemaast ja kujunes barjääriks maailmarevolutsioonist unistava Lenini-Trotski valitsuse sepitsuste vastu. Teine asjaolu oli Eesti riigi tasakaalukas sisepoliitika. Kuigi radikaalne maareform riivas sügavalt saksa vähemuse huve, suudeti kultuuriautonomias seaduse ja muude abinõudega konflikti teravnemine ära hoida. Veel üheks oluliseks põhjuseks oli asjaolu, et Eesti ei flirtinud Moskvaga, nagu seda Leedu ja ajuti

⁵⁸ A. Kersten. Himmleri pihtimused. Ihuarst Felix Kersteni seniavaldamata märkmed. Roots keelest tõlkinud I. Rүүtli. Tallinn: Tammerraamat, 2019, lk. 243–245 ja 395–399.

⁵⁹ The Political Diary of Alfred Rosenberg and the Onset of the Holocaust, lk. 383–384.

⁶⁰ Ot nacionalizma k kollaboracionizmu, T. 1, lk. 257–258.

ka Läti tegi, vaid orienteerus kindlalt Euroopale ning hoolitses normaalsete suhete arendamise eest ka Saksamaaga. Rosenberg toonitas 1920. aastate algusest alates, et Eesti on ohustatud idanaabri poolt, ja pärast Hitleri võimuletulekut ta soovitas, et julgeolekukaalutlustel peaks Eesti lähenema Saksamaale. Tegelikult oli Rosenbergi eesmärgiks Eesti muutmine Saksa projektoraadiks. Lisaks võttis ta omaks Baltimaade annekteerimise ja germaniseerimise kava. Ta jaotas Eesti elanikkonna kolme erineva saatusega gruppi. Suur või suurem osa eestlasi vääriskohalejäämist ja ümberrahvastamist. Ülejäänud tuli saata kolonisaatoritena Peipsi ja Ilmeni järve vahel asuvalle alale eesmärgiga tõrjuda slaavlaste asustusala ida poole. Kolmas grupp, kõigepealt juudid, tuli „ebasoovitava elemendina“ toimetada mujale, esialgsete kavade kohaselt Valgevenesse. Muide, Rosenbergi enda arvates heatahtlik suhtumine eestlastesse pidi seoses 1944. aasta veebruaris Hitlerile esitatud evakueerimiskavaga meie rahvale peaaegu saatuslikuks saama. Täsub mõtiskleda, kuidas selline „heategu“ – kas või poolte eestlaste toimetamine Saksamaale – oleks rahva edasist saatust mõjutanud...

Lõpuks võiks küsida: kas Alfred Rosenbergi päevikus negatiivseid hinnanguid eestlaste kohta ei olegi? Vastus kõlab nii: neid leidub, kuid napilt. Rosenbergil ei meeldinud eestlaste, lätlaste ja leedulaste taotlused iseseisva riigi taastamiseks. 26. oktoobril 1944 on päevikusse tehtud lühike märkus eestlaste ja lätlaste reetlikest vandenõudest. Jutt on aastail 1943–1944 ilmnenuid põrandaaluse rahvusliku vastupanuliikumise intensiivistumisest. Repressioonid üle elanud poliitikud ja aktiivsemad haritlased arvestasid Saksamaa sõjalise lüüasaamise võimalust ja löid väliskontakte, lootes lääneriikide abil ära hoida Nõukogude okupatsiooni. Veebruaris-märtsis 1944 loodi vastupanuliikumise koordineerimiseks Eesti Vabariigi Rahvuskomitee. Rahvuslaste illegaalne tegevus sai okupatsioonivõimudele teatavaks ja veebruari teisel poolel arreteeriti mitusada vastupanuliikumises osalejat.

Rosenbergi koostatud dokumentides leidub etteheiteid nii eestlastele kui ka lätastele ja leedulastele, kõigepealt rahvuslikult meelestatud haritlaskonnale. Küllap olid tal meeles ka 1930. aastate teisel poolel tehtud jõupingutused germanistika õppetooli rajamiseks Tartu ülikoolis, mis ülikooli otsustava vastuseisu tõttu teoks ei saanud.

Lisaks kritiseeris Rosenberg Balti riikide sõjaelseid valitsusi. Näiteks on eespool mainitud instruksioonis Lohsele 21. juulist 1941 märgitud: „Tuleb põhjalikult ja järjekindlalt rõhutada nende territooriumide endiste valitsuste süüd. Need valitsused rajasid oma poliitika Nõukogude Liidu ja Saksamaa pidevale vaenule, oma ajakirjanduses nad ründasid natsionaalsotsialistlikku Saksa Riiki ning püüdsid kokku leppida lääne demokraatlike riikidega. Nad vältisid haruldast võimalust astuda iseseisvate riikidena liitu Saksamaaga. Nad kaotasid oma näilise iseseisvuse sellel momendil, kui mõni aeg tagasi Saksa Riik seoses Inglismaa poolt ähvardava ohuga kindlustas mingiks ajaks oma tagala julgeoleku, sõlmides lepingu Nõukogude Liiduga. Niisiis oli *Reich* rea aastate vältel ainuke garant nende riikide näilisele iseseisvusele, kelle poliitikutel jätkus häbematus võidelda Saksa Riigi vastu. Kõikide neid rahvaid puudutavate korralduste andmisel tuleb seda asjaolu pidevalt esile tõsta ja hiljem vajalikul kujul põhjendada ka ajakirjanduses.“⁶¹ Eelnevas tsitaadis vastab tõsioludele vaid see, et Hitleri-Stalini pakt tõepoolest kuulutas Balti riikide hukku. Kõik muu, eriti väide, nagu olnuks Eestil võimalus Saksamaa toel iseseisvus säilitada, on sulaselge bluff või Rosenbergi subjektiivne ettekujutus.

Alfred Rosenbergi biograafid on ühel meelel, et see mees tõesti uskus natsionaalsotsialistlikku doktriini ja kõike seda, millest ta kõneles või kirjutas ning mille nimel elas ja tegutses. Tal oli **idee**. Tõsi küll, väär ja kuritegelik idee, kuid siiski kindel veendumus ja eesmärk, millele pühendada kogu elu.

Käesoleva käsitluse moraalsiks sobib Tõnu Õnnepalu tabav tähelepanek, et ideed on ohtlikumad kui pommid, sest need on õigustus meie lollustele. Kui sul on idee, siis sa tead, et sul on õigus. Ideed on nagu usk, mis võib olla vale, ja seega on õnnis uskuda ka valesse.

⁶¹ Poliiticeskij dnevnik Al'freda Rozenberga.